

MARZANNA JAGIEŁŁO

Katedra Konserwacji Architektury
i Rewaloryzacji Krajobrazu
Kulturowego Wydziału Architektury
Politechniki Wrocławskiej
ORCID: 0000-0001-9400-8967

DOI: 10.4467/12311960MN.24.013.20006

Hortus medicus wrocławskiego lekarza, humanisty oraz kolekcjonera Laurentiusa Scholza (1552–1598) i jego padewskie parantele

Hortus medicus of the Wrocław doctor, humanist and
collector Laurentius Scholz (1552–1598) and his Paduan
affiliates

Summary

The most famous garden in Wrocław, belonging to the doctor, humanist and collector Laurentius Scholz, has so far been described as divided functionally and formally into two, almost independent parts: a recreational and representative part (also serving as a place to pursue collecting passions and at the same time decorative) and a utilitarian part – medicinal. The vast majority of flowering plants, especially rare ones at that time, were attributed to the former, while about 100 belonging to the group of herbs were attributed to the latter. Recent analyzes led to the conclusion that almost all (except seven of the total group of 240 species cultivated in Scholz's garden) had medicinal properties. Therefore, the entire garden, also in its part perceived as flowery, served as *hortus medicus*. The research also confirmed numerous connections between the Wrocław site and one of the oldest botanical gardens in Europe – *Hortus medicus Pataviani* (i.e. the Botanical Garden in Padua).

Słowa kluczowe: ogród medyczny, ogród botaniczny, Laurentius Scholz, Wrocław

Keywords: medical garden, botanical garden, Laurentius Scholz, Wrocław

Wprowadzenie

Wśród publikacji poświęconych ogrodom późnego renesansu ważne miejsce zajmują te poświęcone uprawianym w nim roślinom, ze szczególnym naciskiem na rośliny lecznicze. Ich uprawą w owym czasie zajmowano się przede wszystkim w ogrodach botanicznych należących do uniwersytetów kształcących przyszłych lekarzy (Pavia, Padwa, Bolonia, Lejda, Montpellier, Oxford, Lipsk, Jena, Heidelberg). Po zakończeniu studiów i osiedleniu się (często w miejscu wcześniejszego zamieszkania) już jako praktykujący w swoim zawodzie zakładali oni swoje własne ogrody, wypełnione różnorodnymi roślinami, przede wszystkim takimi, które stanowiły dla nich podstawowe zaplecze farmaceutyczne.

Stworzyło to podstawy do trwającego następnego stulecia związku medycyny z botaniką. Przez cały ten czas to właśnie lekarze byli głównymi autorytetami w dziedzinie badań botanicznych, przy czym ich zainteresowania nie ograniczały się do roślin europejskich. Odkrycia nieznanych wcześniej krain oraz ich flory zaowocowały kolekcjonowaniem przywożonych stamtąd egzotów, początkowo traktowanych jako ciekawostki, które zaczęto wkrótce badać pod kątem ich właściwości, głównie leczniczych.

Ogród wspomnianego rodzaju został założony pod koniec XVI w. także we Wrocławiu. Jest on do dzisiaj najstawniejszym założeniem ogrodowym Śląska, w całej jego dotychczasowej historii. Należał do lekarza, humanisty i kolekcjonera Laurentiusa Scholza (1552–1599). Opisywano go do tej pory wielokrotnie, analizując na gruncie różnych dyscyplin badawczych, także botaniki. Wyłonił się z tego obraz założenia podzielonego na dwie, zróżnicowane pod względem formalnym i funkcjonalnym, części: jedną służącą rekreacji, reprezentacji i realizowaniu pasji kolekcjonerskich, oraz drugą – użytkową, stanowiącą głównie zaplecze medyczne. W pierwszej dominować miały rośliny ozdobne, przede wszystkim kwiaty, pnącza oraz egzoty, drugą wypełniały różnego rodzaju zioła oraz rośliny uprawiane ze względu na ich zastosowanie spożywcze. Odpowiadać to miało zaleceniom francuskiego agronoma o nazwisku Olivier de Serres, który zalecał Ogród Ozdobny i Ogród Lekarski jako dwa niezbędne komponenty zespołu, pisząc „Lecz o ile Ozdobny zakładany jest przede wszystkim dla przyjemności, o tyle Ogród Lekarski – dla korzyści i dla ulżenia nam w chorobie”¹.

¹ O. de Serres, *Le théâtre d'agriculture et ménage des champs*, Genève 1611. Cytat za: M. Szafrńska, *Ogrody jako kolekcja. XVI-wieczna geneza idei*, „Kronika Zamkowa” 2009, nr 1–2(57–58), s. 74.

W poświęconych wrocławskiemu założeniu publikacjach wskazywano także na wzorce ideowe i formalne dla obu części. Dla pierwszej miał być to ogród botaniczny w Padwie, dla drugiej Jardin des Plantes w Montpellier, utworzony przy tamtejszym uniwersytecie w 1594 r., oraz Hortus Botanicus Uniwersytetu w Lejdzie, którego początki datowane są na rok 1590.

Badania nad ogrodem Scholza prowadzone w ostatnich latach wydają się weryfikować przyjęte przez poprzedników powyższe tezy, co zostanie omówione w niniejszym artykule.

Informacji na temat rosnących w nim roślin dostarcza przede wszystkim opracowany przez Scholza w 1594 r. *Catalogus Horti Scholziani*². To właśnie za sprawą owego spisu, a także zbioru epigramatów oraz graficznych przedstawień, będących efektem zaangażowania Laurentiusa Scholza w utrwalanie i promocję swojego dzieła, ten stosunkowo niewielki ogród jest jednym z najlepiej rozpoznanych, a zarazem nieustająco najbardziej intrygujących na Śląsku.

Metoda

Podczas przygotowaniu artykułu wykorzystano klasyczne metody badań. Przede wszystkim przeprowadzono analizę dotychczasowych publikacji poświęconych ogrodowi Scholza³, począwszy od sięgających lat 40. XIX w. opracowań historyków i botaników niemieckich, po powojenne artykuły autorstwa badaczy niemieckich i polskich, w których przeprowadzono analizy funkcjonalne i formalne dotyczące kompozycji ogrodu i – skupiając się na części rekreacyjnej i reprezentacyjnej zarazem – elementów stanowiących jego wyposażenie artystyczne, a jednocześnie „scenerię spotkań elity intelektualnej” Wrocławia końca XVI w.⁴

---

² Scholz opracował dwa katalogi. Pierwszy, sporządzony w 1587 r. i zat. *Laurentii Scholzii MD Hortus Vratislaviae situs et rarioribus plantis consitus, carmine celebratus, cum Catalogo botanico, Vratislaviae*. Joh. Scharffenberga Erben 1587, i obejmujący 240 nazw roślin, zaginął. Zachował się jedynie drugi: Scholz, Lorenz: *Catalogus arborum, fruticum et plantarum, tam indigenarum quam egzotyczne, horti medici Laurentii Scholzii medici Vratisl.*, Vratislaviae: [Baumann], 1594, w którym ujęto 340 pozycji. Jako ciekawostę podać należy, iż niemal identyczny tytuł nosił wydany 5 lat później katalog Johna Gerarda, *Catalogus arborum, fruticum ac plantarum tam indigenarum, quam exoticarum, in horto Iohannis Gerardi ciuis & chirurgi Londinensis nascentium, Ex officina Arnoldi Hatfield impensis Ioannis*, Norton 1599.

³ Wybrane pod kątem tematu niniejszego artykułu zostaną one przywołane w dalszej jego części.

⁴ P. Oszczanowski, *Wrocławski ogród Laurentiusa Scholza St. (1552–1599) – sceneria spotkań elity intelektualnej końca XVI w.*, [w:] M. Hałub, A. Mańsko-Matysiak, *Śląska republika uczonych*, Wrocław 2004, s. 98–145. Tamże obszerna bibliografia dotycząca Scholza.

Szerszej analizie poddano publikacje odnoszące się wprost do roślin⁵. Szczególnie ważne okazało się zestawienie opracowane przez Theodora Schubego, w którym nazwom z katalogu roślin rosnących we wrocławskim ogrodzie, opracowanego osobiście przez Scholza, przyporządkowane zostały nazwy gatunkowe łacińskie obowiązujące od czasów Linneusza⁶.

Sięgnięto także po teksty źródłowe, na które składają się traktaty prezentujące stan wiedzy z zakresu botaniki w omawianym okresie i medycznego wykorzystania roślin⁷. Zestawiono je z roślinami, których spis zamieścił Scholz we wspomnianym katalogu. Pozwoliło to na wykazanie, których z nich używano w owym czasie w celach leczniczych⁸.

Pośród materiałów źródłowych wykorzystanych w badaniach znalazły się także przedstawienia graficzne, w tym rycina prezentująca ogród Scholza, datowana na rok 1598⁹, widoki europejskich ogrodów

⁵ A.W.E.Th. Henschel, *Die Geschichte der Garten Breslaus in den 16 und 17 Jahrhunderte*, „Neunundzwanzigster Jahresbericht der Schlesischer Gesellschaft für vaterlandischen Cultur” 1851, Jg. 29, s. 137–141; F. Cohn, *Dr. Laurentius Scholtz von Roseau, ein Arzt und Botaniker der Renaissance*, „Deutsche Rundschau” 1890, Bd. 63, s. 109–126; Th. Schube, *Schlesiens Kulturpflanzen im Zeitalter der Renaissance*, Breslau 1896; D. Nespiak, *Wawrzyniec Scholz (1522–1599) twórca pierwszego ogrodu roślin lekarskich we Wrocławiu i wydawca źródeł do historii medycyny*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1977, Vol. 22, nr 3, s. 534–548; K. Eysymontt, *Ogród Laurentiusa Scholza we Wrocławiu i jego europejskie parantele*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1980, Vol. 51, nr 1, s. 3–11; M. Jagiełło, W. Brzezowski, *Ogrody na Śląsku. Cz. 1. Od średniowiecza do końca XVII w.*, Wrocław 2013, s. 81, 164–170, 252–275.

⁶ Th. Schube, *Gartenpflanzen in Schlesien im Zeitalter Ludwigs XIV. – Aus der Reihe: Wissenschaftliche Beilage zum Jahresberichte 1910/11 des Realgymnasiums am Zwinger zu Breslau*, Breslau 1910.

⁷ C. Schwenckfeld, *Stirpium et fossilium Silesiae catalogus* [...], Lipsiae 1601; Marcin z Urzędowa, *Herbarz Polski, to jest o przyrodzeniu ziół i drzew i inszych rzeczy do lekarstw należących księgi dwoje*, Kraków 1595; Sz. Syreniusz, *Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacinskiego zowią. To iest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutkow, y mocy Ziół wszelakich Drzew, Krzewin y korzenia ich, Kwiatu, Owocow, Sokow Miasg, Zywic y korzenia do potraw zaprawowania. Tak Trunkow, Syropow, Wodek, Likworzow, Konfitor, Win rozmaitych, Prochow, Soli z ziół czynioney; Maści, Plastrow...*, Cravoviae 1613; P.A. Mattioli, *De plantis omnibus*, Venetiis 1571.

⁸ Podobną metodę w celu identyfikacji części nazw roślin, które zawarto w polskiej edycji dzieła Pietro Crescenziego, przyjęła Joanna Kamper-Warejko. J. Kamper-Warejko, *Kilka uwag o historii nazw ziół z poradnika Piotra Krescencjusza (1571)*, „Studia językoznawcze Uniwersytetu Szczecińskiego” 2009, t. 8, s. 71–81; P. Crescentyn, *O pomnożeniu y rozkrzewieniu wszelakich Pożytkow/ ksiąg Dwoienasćie: Ludziom Stanu każdego/ ktorzyby się wczćiwym Gospodarjtwem bawili/ wielce potrzebne a pożyteczne*, Kraków 1571.

⁹ Wygląd ogrodu Scholza znany jest dzięki, wykonanej na zlecenie właściciela, rycinie przygotowanej przez wrocławskiego rytownika Georga Hayera. Znajduje się ona w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu (BUWr OSD, sygn. 011185).

botanicznych w ich kształcie z końca XVI w., a także szkic pokazujący rozplanowanie oraz nazwy gatunkowe roślin uprawianych w ogrodzie botanicznym w Padwie, sporządzony przez wrocławskiego lekarza w 1579 r.¹⁰ W celu porównania tych nazw z zawartością katalogu Scholza posłużono się obszerną publikacją poświęconą historii placówki padewskiej¹¹. Doprowadziło to do wykazania wyraźnych inspiracji czerpanych z tego drugiego w historii uniwersyteckiego ogrodu botanicznego dla szaty roślinnej wrocławskiego *hortus medicus*.

W analizach kompozycyjnych wykorzystano także rekonstrukcje ogrodu Scholza (plany, aksonometrie) zawarte w monografii poświęconej ogrodowi na Śląsku¹².

Wszystko to pozwoliło, na weryfikację kilku wcześniejszych ustaleń dotyczących interpretacji jego kompozycji, a przede wszystkim przeznaczenia posadzonych na terenie wrocławskiego ogrodu roślin, z jednoczesnym uwzględnieniem w tym zakresie wpływu ogrodu padewskiego.

Stan badań

W dotychczasowej literaturze szeroko analizowane były przede wszystkim aspekty kulturowe, dla których punktem odniesienia było funkcjonowanie ówczesnych elit intelektualnych, oraz artystyczne tego założenia, obejmujące analizy kompozycyjne, a także zgromadzone w nim rzeźby, obrazy i inne dzieła sztuki¹³. Podejmowano także próby odniesienia się do botanicznego „wyposażenia” ogrodu. Po raz pierwszy zmierzali z tym zagadnieniem badacze niemieccy, a mianowicie August W.E.Th. Henschel¹⁴ oraz Ferdinand Cohn¹⁵, który podzielił ogród Scholza na trzy części – ozdobną – kwiatową, medyczno-botaniczną, wymieniając (za katalogiem Scholza) rosnące tam rośliny, oraz sad, opisując go jako urządzony z użyciem *cuincux* oraz wykazując liczne drzewa owocowe (zapewne z braku znajomości ryciny Hayera), oraz błędnie odczytując niektóre gatunki roślin. Do-

---

¹⁰ Szkic ten znajduje się w zbiorach Università di Bologna. Wykorzystano jego reprodukcję opublikowaną w: A. Ubrizsy Savoia, *The botanical garden in Padua in Guilandino's day*, [w:] A. Minelli (red.), *The Botanical Garden of Padua 1545–1995*, Venice 1995, s. 178.

¹¹ A. Minelli (red.), *The Botanical Garden of Padua 1545–1995*, Venice 1995.

¹² M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit., s. 167, 169.

¹³ P. Oszczanowski, op. cit.; M.P. Fleischer, *Der Garten des Laurentius Scholz*, [w:] M.P. Fleischer (red.), *Spathumanismus in Schlesien. Ausgewachliche Aufsätze*, München 1984, s. 136–163.

¹⁴ A.W.E.Th. Henschel, op. cit.

¹⁵ F. Cohn, op. cit., s. 109–126.

łączył do nich wrocławski botanik i badacz przyrody Śląska Theodor Schube¹⁶. Ten ostatni, bazując na ustaleniach poprzedników, przygotował zestawienie obejmujące 340 pozycji, zawierające nazwy zawarte w katalogu Scholza, uzupełniając je o ich obowiązujące wówczas łacińskie odpowiedniki¹⁷.

Bez znajomości opracowania Schubego nie sposób analizować zestawu roślin rosnących w ogrodzie Scholza. Dowodzą tego niezbitie publikacje dwójki polskich autorów – Danuty Nespiak¹⁸ oraz Krzysztofa Eysymontta¹⁹. Nespiak dołączyła alfabetyczny spis roślin (w ich oryginalnej, XVI-wiecznej wersji) zamieszczonych w katalogu roślin z wrocławskiego ogrodu w postaci aneksu do artykułu poświęconego Scholzowi, określonego przez autorkę jako „twórca pierwszego ogrodu roślin lekarskich we Wrocławiu” – co nie jest prawdą wobec zawartych przez Konrada Gesnera informacji o znacznie wcześniejszym, bo z połowy XVI w., ogrodzie Woysella, prawdopodobnie apotekarza²⁰. Nie znając opracowania Schubego i często błędnie interpretując nazwy z katalogu Scholza, autorka założyła występowanie w nim „drzewek pomarańczowych, figowych”²¹. Podała także w wątpliwość obecność ziemniaków, które jednak w katalogu występują, lecz nie pod nazwą *Solanum tuberosum*, ale jako *Papas Hispanorum*. Nie znając ryciny przedstawiającej ogród, zasugerowała też, prawdopodobnie powtarzając za Cohenem, istnienie w ogrodzie Scholza oranżerii, która miała znajdować się po zachodniej stronie ogrodu²², gdy tymczasem w omawianym przypadku ciepłolubne rośliny zabezpieczano przed mrozem, przechowując je bądź w piwnicy, bądź na parterze któregoś z ogrodowych budynków, co było zgodne z ówczesną praktyką.

Niewiele na temat roślin uprawianych w ogrodzie Scholza napisał także Krzysztof Eysymontt, skupiając się na kulturowych i kompozycyjnych aspektach tego założenia oraz ich proveniencji. Florze założenia poświęcił krótką informację dotyczącą uprawy egzotów, wymie-

¹⁶ Th. Schube, *Schlesiens Kulturpflanzen*, op. cit.

¹⁷ Theodor Schube zamieścił w swoim opracowaniu także 78 pozycji zawierających nazwy roślin podane przez Gesnera dla ogrodu Woysella oraz katalog roślin rosnących dziko i uprawianych w ogrodach śląskich opracowany przez Caspara Schwenckfelda, opublikowany po raz pierwszy w Lipsku w 1600 r. Ibidem, s. 38–40.

¹⁸ D. Nespiak, op. cit. W tytule została błędnie podana data urodzin Scholza, który przyszedł na świat w 1552 r.

¹⁹ K. Eysymontt, op. cit., s. 3–11.

²⁰ D. Nespiak, op. cit.

²¹ Ibidem.

²² K. Eysymontt, op. cit., s. 5; F. Cohn, op. cit., s. 124.

niając pośród nich m.in. cytryny oraz pistacje i dodając informację o cieplarni (określonej jako Winterhaus). Błąd ten wynika (w przypadku całej trójki autorów) z braku znajomości oryginału ryciny Hayera przedstawiającej ogród, która w owym czasie była uznawana za zaginioną.

Eysymontt zwrócił natomiast uwagę na ważny, z punktu widzenia naszych analiz, zapis pochodzący ze wstępu do katalogu, w którym Scholz złożył następującą deklarację: „aby ojczystemu niebu zyskać tym jakieś imię, aby dać pewną przyjemność moim przyjaciółom, szczególnie ciekawym zielarstwa, a syna swego zachęcić do tego najmiłszego badania”²³. Autor odnotował także istnienie w obrębie ogrodu Scholza malowanej galerii przedstawiającej rośliny, zwierzęta oraz ludzi pochodzących z innych stron świata, wykonanej przez wrocławskiego malarza Georga Freibergera (Freyburga). Wątek ten rozwinął Piotr Oszczanowski, zwracając uwagę na inne „typowe, renesansowe przykłady na zainteresowanie światem przyrody” i przytaczając „dowody” dla Śląska w postaci zielnika z 1612 r. należącego do piastowskiego księcia Georga Rudolfa oraz zbioru 25 ksiąg z kolekcji wrocławskiego kanonika i jednocześnie absolwenta Collegium Germanicum w Rzymie, Franciscusa Ursinusa, choć pochodzą one z okresu, kiedy nie było już ani Scholza, ani jego ogrodu w pierwotnym kształcie. Wydaje się, że w tym przypadku trafniejsze będzie odwołanie się do ogrodu słynnego Erazma z Rotterdamu i jego malowanej galerii opisanej w jego rozprawie zat. *Paraclesis...*, opublikowanej w 1516 r.²⁴

Odmienne podejście do opisu zarówno kompozycji ogrodu, jak i uprawianych w nim roślin przyjął Manfred Fleischer²⁵, który skupił się na analizie tekstu wrocławskiego nauczyciela gimnazjalnego i zarazem poety Andreasa Calagiusa²⁶, którego aktywność na tym drugim polu następująco charakteryzowała Lucyna Agnieszka Jankowiak: „Calagius utrzymywał się także z pracy literackiej [...] pisał okolicznościowe panegiryki na zamówienie...”²⁷. Fleischer pominął przy tym katalog opracowany przez Scholza, nie odniósł go także do ryci-

---

²³ K. Eysymontt, op. cit., s. 6.

²⁴ Na co zwrócili uwagę M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit., s. 131.

²⁵ M.P. Fleischer, op. cit., s. 148–149.

²⁶ A. Calagius, *Hortus Doct. Laurentii Scholzii medici et philosophi Quem ille colit Vratislaviae, situm intra ipsa civitatis moenia celebratus carmine [...]*, Vratislaviae 1592.

²⁷ L.A. Jankowiak, *Leksykografia Andrzeja Calagiusa. Uwagi wstępne*, „Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza”, Vol. 28(48), nr 2, s. 43–44.

ny Hayera. Skupiając się na poemacie Calagiusa, w którym zostało rozpisane na osiem miesięcy (od marca do października) kwitnienie roślin z ogrodu Scholza, przydzielili poszczególne grupy roślin do każdej z czterech części ogrodu (mając najwyraźniej na uwadze mniejszą jego partię), sugerując jednocześnie związki kompozycji całości z ogrodem botanicznym w Padwie. Wskazał przy tym na różnicę, która miała dotyczyć grupowania roślin (związanego w przypadku wrocławskim z porami ich kwitnienia) w taki sposób, aby ogród cieszył oczy kolorami przez cały, zakreślony w poemacie czas. Z przyjętej przez Fleischera metody wynika skupienie się na mniejszej części ogrodu, której powszechnie przypisywana jest funkcja rekreacyjno-reprezentacyjno-kolekcjonerska, i całkowite pominięcie w rozważaniach drugiej, znacznie większej części założenia, której nadano bardziej użytkowy charakter²⁸. Rośliny lecznicze ułożył przy tym Fleischer w drugiej ćwiartce (*das zweite Viertel*), obok egzotycznych (takich jak akant i ziemniaki), pisząc jednocześnie, że miały one także właściwości ozdobne.

W 2013 r. ukazała się, przywoływana powyżej, monografia autorki niniejszego artykułu oraz Wojciecha Brzezowskiego poświęcona ogrodom na Śląsku w okresie od średniowiecza do końca XVII w.²⁹ W części poświęconej ogrodom renesansowym i manierystycznym zaprezentowano w niej szeroko założenie Scholza, dołączając do tego ilustrowany katalog roślin w nim uprawianych. W publikacji tej zamieszczono także, wykorzystując zarówno rycinę Hayera oraz dawne plany Wrocławia, jak i wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2012 r., rekonstrukcję ogrodu Scholza³⁰.

Ostatnia z pozycji poświęconych wrocławskiemu założeniu, autorstwa Christiane Lauterbach, uwzględnia wiele z omówionych powyżej aspektów, analizując jednak ogród Scholza głównie jako przestrzeń wiedzy, jako miejsce spotkań humanistycznie wykształconej wspólnoty oraz kultywowania starożytnych tradycji, a także zmagania się ze śmiercią w duchu reformacji³¹.

²⁸ Choć jednocześnie przypisał całemu założeniu – błędnie – powierzchnię „około 6 morgów”, czyli ponad 3 ha. M.P. Fleischer, op. cit., s. 148.

²⁹ M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit.

³⁰ Do rozważań dotyczących ogrodu Scholza powróciła Marzanna Jagiełło, przygotowując wraz z Zygmuntem Łuniewiczem artykuł pt. *Silesian effect of Heron's treatise Salomon de Caus and Wrocław Garden of Laurentius Scholz*, złożonym do druku w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki”, poświęcony recepcji traktatu Herona we wrocławskim założeniu.

³¹ Ch. Lauterbach, *Der erzählte Garten des Laurentius Scholz: bürgerliche Gartenkultur des Späthumanismus in Breslau*, Wernersche Verlagsgesellschaft, Worms 2018.

Z powyższych publikacji przebija obraz ogrodu wyraźnie podzielonego pod względem formalnym i funkcjonalnym, także w zakresie rosnących w nim roślin, na część, którą Cohn określił wprost jako „Blumengarten” (ogród kwiatowy) urządzony z wykorzystaniem „geometrischen Figuren”, co pozwoliło na stworzenie „Blumenparter” (parteru kwiatowego)³², oraz użytkową, która u Cohna figuruje jako „medizinisch-botanischen” (medyczno-botaniczna)³³. Podziałowi temu towarzyszy grupowanie roślin na trzy kategorie: ozdobne, egzotyczne (jako element kolekcji) oraz zioła wykorzystywane w praktyce medycznej.

Tło historyczne dla ogrodów medycznych w Europie

Jeszcze na początku XVI w. żywiono przekonanie, że świat roślin został wyczerpująco opisany przez Pedaniusza Dioscoridesa w jego dziele *De Materia Medica* datowanym na lata 50–70 n.e. W pracy tej opisano wiele roślin uznanych za skuteczne leczniczo, m.in.: tojad, aloes, arbuza kolokwintę, zimowita, lulka czarnego, mak lekarski i urginę morską. Ogółem w traktacie uwzględniono ok. 600 roślin oraz blisko 1000 wytwarzanych z nich leków.

Na odrodzenie badań nad roślinami i ich właściwościami, którego początek datowany jest na lata 30. XVI w., miało wpływ kilka czynników, a mianowicie eksploracja tzw. Nowego Świata powiązana z odkrywaniem nieznanych dotychczas gatunków, następnie pojawienie się druku, które przyczyniło się do upowszechnienia wiedzy, w tym przypadku botanicznej, połączone z wykorzystaniem ilustracji, które ułatwiały rozpoznawanie roślin³⁴ i umożliwiły podjęcie starań o ujednoczenie nazewnictwa poszczególnych gatunków, co – jak wiadomo – dokonało się dopiero za Linneusza³⁵.

Dyskusję ze starożytnymi autorytetami w zakresie nauk przyrodniczych zainaugurowało w sposób symboliczny spalenie w Bazylei w 1527 r. przez szwajcarskiego lekarza i przyrodnika Paracelsusa³⁶ dzieł Galena i Awicenny. Przysporzyło mu to porównań do Lutra (*Lu-*

---

³² F. Cohn, op. cit., s. 118, 121.

³³ Ibidem, s. 121.

³⁴ W latach 30. XVI w. pojawiły się pierwsze zielniki, gdzie do wykonywania wizerunków roślin wzorowanych na żywych okazach, w miejsce kopiowania starszych ilustracji, byli zatrudniani artyści.

³⁵ W 1737 r. Karol Linneusz opublikował dzieło pt. *Genera Plantarum* – dające podwaliny pod system klasyfikacyjny roślin, podstawę dzisiejszej botaniki.

³⁶ Paracelsus (1493–1541), właściwie Philippus von Hohenheim.

Il. 1. Kolorowana rycina z dzieła Leonharta Fuchsa, *De Historia Stirpium...*, Basileae 1542, s. 897, przedstawiająca wykonawców rysunków poszczególnych roślin – Henricusa Füllmaurera i Albertusa Meyera (ilustracja górna), które stanowią podstawę do wykonania drzeworytów przez *sculptora* Vitusa Rudolphu Speckle. <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/65883/edition/73931/content> [dostęp: 10.10.2023]

znawcy – botanika. Wszyscy wielcy botanicy XVI w. byli jednocześnie lekarzami, którzy zgłębiali wiedzę o roślinach nie tylko ze względu na właściwości medyczne, ale także ogólne. W odpowiedzi na ten trend na uniwersytetach europejskich od lat 40. XVI w. tworzono katedry botaniki w ramach wydziałów medycznych, a do badania roślin zaczęto stosować naukowe podejście polegające na obserwacji, dokumentacji i eksperymentowaniu, a także popularyzacji wiedzy o ziołach³⁸.

ter Medycyny). Nazywano go także „renesansowym Hipokratesem”³⁷. Dla rozwoju badań botanicznych istotne było przekonanie Paracelsusa o przyrodzie jako naturalnym zasobie środków leczniczych. Za jego przykładem lekarze z różnych części Europy kontynuowali podjęte już w średniowieczu w klasztorach badania nad właściwościami różnych naturalistów, odkrywając przy okazji nowe, nieznane dotychczas rośliny i doświadczalnie wypróbowując ich skuteczność. Obserwacje te i ich wyniki stały się podstawą ścisłego i trwającego do dziś związku między medycyną i botaniką.

Okres ten uważany jest za renesans botaniczny. Ogrodnictwo stało się pasją i prestiżowym zajęciem. Pojawiły się pierwsze ogrody botaniczne, ilustrowane encyklopedie, zielniki i poradniki dotyczące upraw i zastosowania roślin. W oparciu o doświadczenie ogrodnicze, rolnicze, farmaceutyczne, a przede wszystkim medyczne wykształcił się nowy typ

³⁷ M.A Siddiqui. et al., *Paracelsus: the Hippocrates of the Renaissance*, “Journal of Medical Biography”, Vol. 11, Iss. 2, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/096777200301100207?journalCode=jmba> [dostęp: 10.12.2023].

³⁸ Wiedza botaniczna stanowiła w ówczesnej edukacji ważny element, czego dowodem jest powołanie w 1533 r. na Uniwersytecie w Padwie pierwszej katedry botani-

Przypomnieć w tym miejscu należy, iż pierwsze uniwersyteckie ogrody botaniczne powstały na terenie Włoch, najstarsze w Pizie (1543 r.), Padwie (1544 r.), Bolonii (1568 r.). Odgrywały one trojakiemu rodzaju rolę³⁹. Po pierwsze, były miejscami edukacji studentów medycyny i farmacji. Po drugie, to tam inicjowano badanie i aklimatyzowanie roślin nowo poznawanych, w większości egzotycznych, lecz nie zawsze, bowiem wiele z nich rosło w tym czasie w Europie, z czego nie zdawano sobie wcześniej sprawy. Po trzecie, kolekcja roślin leczniczych zapewniła lekarzom i zielarzom punkt odniesienia do testowania leków, czyli tzw. referencje, które mogłyby zagwarantować określone standardy jakości dostępnych leków⁴⁰. I chociaż ogrody botaniczne były przede wszystkim placówkami służącymi nauce, nie można zapominać, iż ludzie przychodzili (i nadal przychodzą) do nich nie tylko po nauki, ale także dla przyjemności, aby cieszyć się widokiem roślin.

Do grona najsłynniejszych pośród ówczesnych absolwentów studiów medycznych, głównie dzięki zasługom dla badań przyrodniczych, należeli z pewnością: Włosi – Pietro Andrea Matthioli i Andrea Cesalpino, Francuzi – Charles Estienne i Jean Liébault, Flamand Charles de L'Écluse (Cluzjusz)⁴¹ i nieco od nich młodszy szwajcarski lekarz, anatom i botanik Caspar Bauhin. Na terenach niemieckich już w latach 30. XVI w. dołączyli do tego grona wybitni badacze, którzy przeszli do historii jako „czterej ojcowie botaniki”, a mianowicie Otto Brunfels, Leonhard Fuchs, Hieronim Bock oraz Valerius Cordus⁴². W dziełach trzech pierwszych odnajdziemy, oprócz opisów poszczególnych gatunków roślin, także ogólnie potraktowane informacje dotyczące ich medycznego zastosowania oraz sposobu przygotowywania

---

ki lekarskiej (*Lectura dei simplici*). Funkcjonowała ona w obrębie dwóch połączonych wydziałów – medycznego i filozoficznego. A. Zemanek, *Botanika renesansu w świetle współczesnej nauki*, „Wiadomości Botaniczne” 1997, t. 41, nr 1, s. 7–19.

³⁹ Bardziej szczegółową klasyfikację podaje Alicja Zemanek, pisząc o ogrodach botanicznych w Polsce i jednocześnie włączając do tej grupy oba ogrody wrocławskie – Woysseła i Scholza, co nie znajduje uzasadnienia w historycznej przynależności tego miasta, które polskie stało się, po wielu stuleciach, dopiero po 1945 r. A. Zemanek, *Z problematyki najstarszych ogrodów botanicznych w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1994, nr 39/3–4, s. 3–26.

⁴⁰ A. Ubrizsy Savoia, op. cit., s. 181.

⁴¹ Autor m.in. *Rariorum plantarum historia*, Antverpiae 1601, w którym to dziele została opisana flora ówczesnych Hiszpanii i Austrii.

⁴² Otto Brunfels opublikował *Herbarum vivae eicones* (1530–1536), Hieronim Bock wydał w 1539 r. *New Kreuterbuch von Unterscheidt, Würckung und Namen der Kreuter, so in teutschen Landen wachsen*. Straßburg, dzieło Leonharda Fuchsa, *De historia stirpium commentarii* opuściło drukarnię w Bazylei w 1542 r.

na ich bazie stosownych medykamentów. Czwarty z tej grupy – Valerius Cordus – opracował obszerną farmakopeę⁴³.

W krajach niemieckiej strefy językowej powstawanie ogrodów botanicznych przy placówkach uniwersyteckich uprzedziły założenia prywatne. Za najstarsze tego typu uważany jest *hortus medicus* w Erfurcie, utworzony w 1525 r. przez – wspomnianego powyżej – absolwenta i doktora medycyny Uniwersytetu w Ferrarze, Valeriusa Cordusa. Również przywoływany w kontekście „wielkiej czwórki” Leonhard Fuchs posiadał w Tybindze w połowie XVI w. własny ogród botaniczny. Listę najślynniejszych na terenie Niemiec farmaceutów i lekarzy (także jednego profesora gimnazjum oraz pastora), a zarazem właścicieli ogrodów podał Conrad Gesner⁴⁴ w swoim opublikowanym w 1561 r. dziele *Horti Germaniae...*, stanowiącym część szerszego opracowania⁴⁵.

Dodajmy, iż wszelkie cechy założenia powstałego dzięki zainteresowaniu botanicznym właściciela nosił również słynny *Hortus Eystettensis*⁴⁶, należący do arcybiskupa Johanna Conrada von Gemmingen, założony w ostatnich latach XVI stulecia w Eichstatt. Pracowali w nim wybitni botanicy (a jednocześnie lekarze i aptekarze) niemieccy epoki – Joachim Camerarius, a po jego śmierci w 1598 r. Basilius Besler.

Nie inaczej było na Śląsku (w owym czasie, począwszy od 1526 r. stanowiącego, wraz z całym Królestwem Czech, część monarchii Habsburgów), gdzie zainteresowanie botaniką w zakresie potrzebnym dla praktyki lekarskiej rozpowszechniać zaczęło się przed połową XVI w. Większość z praktykujących później na Śląsku lekarzy swoje kwalifikacje medyczne zdobywała na uniwersytetach we Włoszech, Niemczech, Szwajcarii i Francji. Ich zapleczem edukacyjnym były tworzone przy wielu z tych placówek ogrody botaniczne. Tam też mie-

⁴³ V. Cordus, *Dispensatorium pharmacorum omnium, quae in usu potissimum sunt*, Norimbergae 1546.

⁴⁴ Konrad Gesner (1516–1565), szwajcarski humanista, a zarazem lekarz i botanik, w 1551 r. dołączył do zestawu opracowanego przez Fuchsa listę 40 gatunków roślin alpejskich oraz podział na tzw. piętra roślinne.

⁴⁵ V. Cordus, P. Dioscorides, C. Gessner, *In Hoc Volumine Continentvr Valerii Cordi Simesusij Annotationes in Pedacij Dioscoridis Anazarbei De medica materia libros V: longè aliae quàm antè hac sunt euulgatae*, Argentorati 1561, s. 243 v. Zawarte w części opracowanej przez Gesnera informacje umożliwiają przygotowania zestawienia roślin uprawianych w tych dziesięciu ogrodach.

⁴⁶ Został mu poświęcony ilustrowany katalog prezentujący uprawiane w nim rośliny, opracowany przez farmaceutę, botanika, kolekcjonera, rytownika i wydawcę Basiliusa Beslera z Norymbergi (1561–1629) i zat. *Hortus Eystettensis*.

li możliwość kontaktu z najwybitniejszymi przyrodnikami epoki⁴⁷. Ci, którzy po uzyskaniu dyplomu wracali na Śląsk, pielęgowali zarówno nawiązane w Europie kontakty naukowe i koleżeńsko-zawodowe, jak i zainteresowania przyrodnicze.

Pierwszym na Śląsku znanym nam właścicielem ogrodu tego rodzaju był absolwent Uniwersytetu w Padwie, prawdopodobnie farmaceuta, wrocławianin Johann (Johannes?) Woysssel. Jego słynące bogactwem i różnorodnością uprawianych roślin założenie istniało w latach 1541–1560, a sława tego ogrodu wykraczała na tyle daleko poza Wrocław, że przywołał je nawet wspomniany Conrad Gesner⁴⁸. Z listy roślin przedstawionej w opracowaniu Gesnera wynika⁴⁹, że na jego terenie uprawianych było 78 gatunków i odmian⁵⁰. Dominują wśród nich okazy z perspektywy Śląska egzotyczne, głównie – za wyjątkiem pomidorów – pochodzące z południa Europy (cytryny, pomarańcze, cyprysy, figowce pospolite, opuncje, pigwowce, pistacje, karczochy i oliwki), a poza nimi kilka gatunków kwiatów oraz zioła, a mianowicie: aminek większy, czystek, gnaphalim marinum (*Staehelelina dubia* L.), heliotrop, koper morski, mandragora, nawrot lekarski, poganek rutowaty, rozmaryn lekarski, rutwica lekarska, barwinek, krwawnik, pszczelnik, żeleźniak, bieluń, wyka, szafirek, siwiec żółty i pomarańczowy, modligroszek, ożanka, mięta jelenia, babka płesznika, dwukolczak śródziemnomorski, rozmaryn lekarski, ruta zwyczajna, rutwica lekarska, tagarnines, lawenda, kocanka, groszek arabski, ożanka nierównoząbkowa. Nic nie wskazuje na prowadzenie przez Woyssele regularnych badań przyrodniczych. Był to raczej rodzaj aptecznego zaplecza, wzbogaconego o pojedyncze osobliwości przyrodnicze, być może o charakterze kolekcjonerskim.

Nadmienić w tym miejscu trzeba, iż w drugiej połowie XVI w. rośliny uprawiane w ogrodach europejskich stały się także elementem

---

⁴⁷ A. Zemanek, *Z problematyki najstarszych...*, op. cit.

⁴⁸ C. Gesner, *Horti Germaniae* [w:] V. Cordus, P. Dioscorides, C. Gessner, *In Hoc Volumine*, op. cit. W pracy tej zamieszczono też instrukcje dla zakładających ogrody botaniczne, a także listę tego rodzaju założeń znajdujących się na terenie Niemiec, Szwajcarii, Francji i Włoch oraz alfabetyczny, zbiorczy katalog posadzonych w nich roślin. Gessner krótko scharakteryzował również swój własny ogród (na karcie 243 V) jako „bardzo mały, ale pełen różnorodnych roślin”, dopisując, że zakładał go i prowadził z przyjaciółmi – Petrem Figulo – chirurgiem i Jacopo Clausero – farmaceutą. Ibidem, s. 897.

⁴⁹ Lista ta została opracowana i opatrzona łacińskimi nazwami obowiązującymi od końca XIX w. przez Schubego. Th. Schube, *Schlesiens kulturpflanzen*, op. cit., s. 38–40.

⁵⁰ Ilustrowany katalog uprawianych w ogrodzie Woyssele roślin, wymienionych w pracy Gesnera, został zamieszczony w monografii M. Jagiełło, W Brzezowski, op. cit., s. 246–252.

Il. 2. Ogradowe sceny rodzajowe według Adriaena Pietersza van de Venne: a) Woman in a garden, Amsterdam, Rijksmuseum, https://www.researchgate.net/publication/347801308_Locating_Early_Modern_Women%27s_Participation_in_the_Public_Sphere_of_Botany_Agnes_Block_1629-1704_and_Networks_in_Print/figures?lo=1 [dostęp:10.10.2023]; b) uczony i jego szlachetny gość w ogrodzie, zbiory Królewskiego Muzeum Sztuk Pięknych Belgii, <https://fine-arts-museum.be/nl/de-collectie/adriaen-pietersz-van-de-venne-eeen-geleerde-en-eeen-voornaam-heer-in-eeen-tuin> [dostęp: 10.10.2023]

nowej pasji, a mianowicie kolekcjonerstwa⁵¹, a badania nad naturaliami zaczęły być popularne w wielu warstwach społecznych. Posiadanie rzadkich okazów stanowiło przedmiot dumy. Ponadto w wielu ogrodach, zarówno uniwersyteckich, jak i prywatnych, „wznoszono specjalne pawilony mieszczące gabinety osobliwości natury [...] zaczęła się moda na kolekcjonerstwo okazów roślin, zwierząt i minerałów, dzięki czemu zapoczątkowane zostało muzealnictwo przyrodnicze”⁵².

Dodać na marginesie należy, iż na aktywność na tym polu lekarzy epoki odrodzenia w środkowej części Europy znaczący wpływ miał luteranizm⁵³. Sam Marcin Luter w swoim wittenberskim ogrodzie oddawał się z pasją uprawianiu różnych roślin, głównie owocowych. Jak to było w ówczesnym zwyczaju, wymieniał się sadzonkami z innymi entuzjastami sztuki ogrodowej. Trzeba jednak podkreślić, że zainteresowania botaniczne Lutera opierały się głównie na podstawach teologicznych⁵⁴.

⁵¹ Opisują to zjawisko m.in. Małgorzata Szafrąńska oraz Aleksandra Jakóbczyk-Gola. M. Szafrąńska, op. cit.; A. Jakóbczyk-Gola, *Gabinety i ogrody*, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2019.

⁵² A. Zemanek, *Z problematyki najstarszych...*, op. cit.

⁵³ Szerzej na ten temat K.H. Dannefeld, *Wittenberg Botanist during the sixteenth Century*, [w:] L.P. Buck, J.W. Zophy, *The Social History of the Reformation*, Cambridge 1972, s. 223–248.

⁵⁴ Ibidem.

W uzupełnieniu informacji dotyczących twórców pierwszych wrocławskich ogrodów aptekarsko-medycznych – Johanna Woyssela i Laurentiusa Scholza, dołączyć należy nazwiska śląskich badaczy. Na szczególną uwagę zasługuje tu lekarz Caspar Schwenckfeld (zwany Śląskim Pliniuszem), autor opublikowanego w 1600 r. dzieła *Stirpium et fossilium*⁵⁵, w którym umieścił nazwy 766 gatunków roślin rosnących dziko na Śląsku oraz 592 uprawiane na polach i w ogrodach. Wielkie zasługi na polu badań botanicznych położyli także przedstawiciele rodziny Sebischów. Najślynniejszemu przedstawicielowi tego rodu – Melchiorowi Sebischowi zawdzięczano tłumaczenia na niemiecki traktatów francuskich przyrodników Ch. Estienne’a i J. Liebaulta oraz obszerne komentarze do dzieła Hieronima Bocka zat. *Kreütterbuch...*⁵⁶.

Laurenius Scholz

Postać Scholza, wrocławskiego lekarza, humanisty i kolekcjonera zaliczyć można do grona najbardziej wpływowych osobistości śląskich późnego renesansu. Scholz był gruntownie wykształcony (lata 1572–1578) podczas studiów w Witteneberdze, a następnie na uniwersytetach Padwy, Bolonii oraz w Valence (Francja), gdzie w 1580 r. obronił doktorat. W jego biografii uwagę zwraca także peregrynacja po Włoszech o charakterze edukacyjnym, odbyta w gronie kilku wrocławskich patrycjuszy, datowana na rok 1579 i skupiona na czterech miastach: Florencji, Rzymie, Mediolanie oraz Neapolu, a więc głównych ośrodkach, w których rozwijała się ówczesna nauka i sztuka. Warto również dodać, że podczas pobytu za granicą rozpoczął Scholz kolekcjonowanie książek, głównie poświęconych medycynie (początkowo w postaci własnoręcznych odpisów), będących zaczątkiem późniejszego bogatego księgozbioru. Scholz prowadził również szkicownik, czego dowodem jest bardzo szczegółowy, zawierający oznaczenie wszystkich gatunków roślin, plan ogrodu botanicznego w Padwie⁵⁷. Wpływ ogrodu padewskiego i związanych z nim osób na zainteresowania Scholza podkreślił także Ferdynand Cohn, w swojej notatce biograficznej dotyczącej wrocławskiego medyka, wskazując na Melchiora Guilandamusa, ówczesnego prefekta uniwersyteckiego

---

⁵⁵ C. Schwenckfeld, op. cit.

⁵⁶ H. Bock, *Kreütterbuch*, Strasburg 1572.

⁵⁷ Wykonywanie rysunków dokumentujących podróże stanowiło ówczesnie powszechną praktykę wśród ludzi sztuki i nauki.

ogrodu botanicznego w Padwie i jednocześnie tamtejszego profesora (wykładał farmakognozę) jako osobę, która zaszczepiła w młodym studencie zapał do botaniki⁵⁸.

Ważne okazały się także nawiązane za granicą zawodowo-towarzystwie kontakty, które zaowocowały pojawieniem się w jego ogrodzie wielu roślin wówczas egzotycznych (m.in. pomidorów, ziemniaków, tytoniu, tataraku). Scholz nie prowadził wprawdzie naukowych badań botanicznych, jednak sam fakt uprawiania przez niego ponad 226 gatunków roślin, w tym wielu rzadkich na kontynencie europejskim w owym czasie, wydaje się znaczącym wkładem do rozwoju upraw ogrodowych na Śląsku. Różne kontakty i współpraca Scholza z wieloma botanikami zaowocowały uwzględnieniem go w dziele wspomnianego wcześniej Caspara Bauhina, w którym nazwisko wrocławskiego medyka zostało wymienione obok nazwiska śląskiego humanisty, duchownego luterańskiego i filozofa przyrody Johanna Fleischera⁵⁹.

Pierwsze lata po powrocie spędził Scholz, praktykując medycynę w Koźuchowie, a następnie w 1585 r. osiadł na stałe we Wrocławiu, gdzie aż do śmierci w 1599 r. był centralną postacią miejskiej elity intelektualnej. Rezultatem rozmaitych pasji Scholza stały się – obok wspomnianej już biblioteki, a także dzieł sztuki oraz różnego rodzaju kuriozów – bogate zbiory rodzimych i egzotycznych roślin⁶⁰. Dodajmy, że swoje zasługi na polu medycyny został on przyjęty w 1585 r. w poczet czeskiej szlachty z predykatem von Rosenau. Trzy lata później Laurentius Scholz von Rosenau zmarł na gruźlicę w wieku zaledwie 47 lat.

Ogród Laurentiusa Scholza

Przygotowania do założenia ogrodu Scholz rozpoczął jeszcze przed przyjazdem do Wrocławia⁶¹. Poza dostarczaniem ziół niezbędnych

---

⁵⁸ F. Cohn, *Scholz von Rosenau, Laurentius*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie* (in German), Vol. 32, Duncker & Humblot, Leipzig 1891, s. 229–230, https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Scholz_von_Rosenau,_Laurentius [dostęp: 10.12.2023].

⁵⁹ C. Bauhin, *Prodromos Theatri Botanici*, Francofurti 1620 (wstęp).

⁶⁰ Jak wskazuje Szafrńska, opisy ogrodów polegające na wyliczaniu rosnących w nich roślin, świadczące o ich kolekcjonerskim charakterze, pojawiły się we Włoszech już w XV w. M. Szafrńska, op. cit., s. 73.

⁶¹ Z 1581 r. pochodzą najstarsze zamówienia na rośliny, zapewne lecznicze. Na podstawie słów samego Scholza, który w przedmowie katalogu z 1594 r. wspomina o siedmiu latach pracy nad ogrodem, można ustalić moment jego założenia na rok 1587. M.P. Fleischer, op. cit., s. 147; Ch. Lauterbach, op. cit., s. 43.

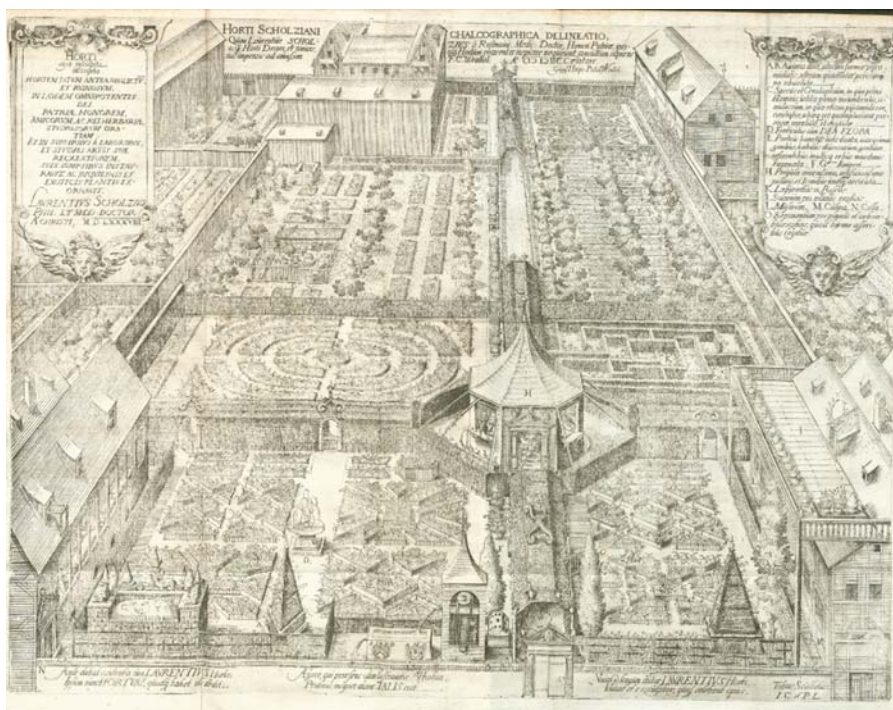

Il. 3. Wrocław na planie F.H. Vrooma, F. Grossa, *Wratislavia*, [w:] G. Braun, F. Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*, t. 4, Colonia 1588. Niebieskim kolorem zaznaczono lokalizację ogrodu Scholza

w pracy lekarza rozrósł się on także o część służącą realizacji wspomnianych zainteresowań kolekcjonerskich⁶².

Zacznijmy jednak od lokalizacji. Dom i ogród Scholza zajmowały podłużną, prostokątną (26 na 80 m) działkę o powierzchni ok. 2080 m², położoną we Wrocławiu tuż za fosą związaną z pasem średniowiecznych fortyfikacji pomiędzy Weiden Gasse i Taschen Gasse (dzisiejsze ulice Wierzbowa i Piotra Skargi). Pod względem formalnym został podzielony na dwie zasadnicze części. Mniejsza, położona bliżej Taschen Gasse i od niej dostępna bezpośrednim wejściem, służyła rekreacji i gromadzeniu różnych zbiorów oraz jako „miejsce spotkań elity intelektualnej ówczesnego Wrocławia”, znajomych Scholza (lekarzy, profesorów wrocławskich gimnazjów, poetów i miejskich oficjeli), upamiętniających rzymskie obchody święta bogini Flory (*Floralia Wratislaviensia*). Charakter tych spotkań regulowały spisane zasady, tzw.

⁶² Na zbiory Scholza składały się (poza książkami, reliefami, instrumentami muzycznymi i fizycznymi): kolekcja obrazów oraz inne artefakty, pośród których znalazła się kopia stągwi z Kany Galilejskiej i mumia egipska. P. Oszczanowski, op. cit.

Il. 4. Ogród L. Scholza, *Horti Scholziani Chalcographica Delineatio* [...], Vratisl[aviae] 1598, na rycinie Georga Hayera, BUWr OSD, sygn. 011185

Leges Convivales (Prawa biesiadne), a pobyt w ogrodzie tzw. *Leges Hortenses* (Prawa ogrodowe), wzorowane prawdopodobnie na tych z *hortus botanicus* w Padwie⁶³, choć – jak pisze Szafrąńska – „Zwyczaj spisywania «regulaminu ogrodu» (*Lex hortorum*) rozpowszechnił się w XVI w. zwłaszcza w Rzymie”⁶⁴.

Tę część ogrodu podzielono przy pomocy *berceaux* na cztery części, które wypełniły partery urządzone dekoracyjnie, według wzorów dla układów geometrycznych, zamieszczanych w licznych traktatach⁶⁵. Jej środek zajął pawilon o kształcie altany (Lusthaus), służący ogrodowym biesiadom. W tej samej części ogrodu znalazło się także miejsce na dwa

⁶³ Podobne zawieszono zostały przy bramie wejściowej do ogrodu w Lejdzie należącym do innego znakomitego humanisty, filozofa i filologa Joosta Lipsa (Justusa Lipsiusa). M. Szafrąńska, op. cit., s. 65.

⁶⁴ Ibidem, s. 66.

⁶⁵ Między innymi: S. Serlio, *Tutte l'opere d'architettura et prospettiva*, Libro IV, Venezia 1537, s. 252, J. Peschel, *Garten-Ordnung / Darinnen ordentliche warhafftige Beschreibung / wie man aus rechtem Grund der Geometria einen nuetzlichen Garten [...] anrichten soll*, Leipzig 1597.

inne budynki (pierwszy opisany na rycinie Hayera jako *musaeum* i *culina*, drugi jako *cella*). Na dachu jednego z nich urządzono tzw. solarium dla roślin słońcoblubnych (*solarium pro plantis exoticis*), uprawianych w donicach. Całości dopełniała fontanna z rzeźbą, grotą z figurą Adama (jako prefiguracji Jezusa), dwie piramidy – ptaszarnie, porośnięte pnączami oraz uformowany z krzewów róż labirynt⁶⁶.

Druga część ogrodu, bliższa budynkowi mieszkalnemu stojącemu przy ul. Wierzbowej, zajmowała blisko dwie trzecie powierzchni założenia i miała pełnić głównie funkcję użytkową. Obie części rozdzielono ogrodzeniem porośniętym wiciokrzewami. Łącznikiem między nimi była główna alejka spinająca dwa wejścia na teren posesji (od strony Wierzbowej i od Piotra Skargi). W części użytkowej urządzono prostokątne, otoczone drewnianymi palisadami rabaty (grządki), pozwalające na rozsadzenie roślin wedle ich gatunku lub odmiany. Przeprowadzona w 2013 r. wirtualna rekonstrukcja ogrodu pozwala stwierdzić, że było ich ok. 83⁶⁷. Autorka niniejszego artykułu oraz W. Brzezowski napisali, że uprawiano w nich ok. 100 gatunków roślin leczniczych, a ponadto jadalne oraz przyprawowe⁶⁸. Z grafiki Hayera wynika, że pomiędzy grzędami posadzono szpalery roślin wyższych. Trudno tu jednak mówić o klasycznym sadzie, pośród wymienionych w katalogu znajdują się bowiem niemal wyłącznie krzewy o wysokości nieprzekraczającej 4 m, a jedyne drzewa – dwa okazowe żywotniki zachodnie – flankowały wejście do pierwszej części ogrodu. Przypomnijmy, że taki sposób sadzenia krzewów i drzew, głównie owocowych, zalecał w swoim dziele Crescenzi, radząc umieszczać między utworzonymi przez nie szpalerami krzewy winorośli⁶⁹. Nie zawarto ich w katalogu roślin rosnących w ogrodzie, z czego wynika, że przy murze północnym, oddzielającym sad od sąsiedniej posesji, posadzone zostały inne (choć wydaje się to miejsce idealne dla winorośli) rośliny pnące, być może wiciokrzew, powojnik południowy albo kokornak.

Dodajmy, że w południowo-wschodnim narożniku tej części założenia urządzono tzw. *sepimentum*, służące jako szkółka dla roślin rzadkich⁷⁰. Nie ma pośród nich – uprawianych na przykład w ogro-

---

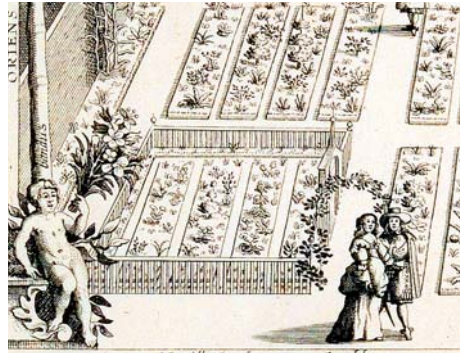
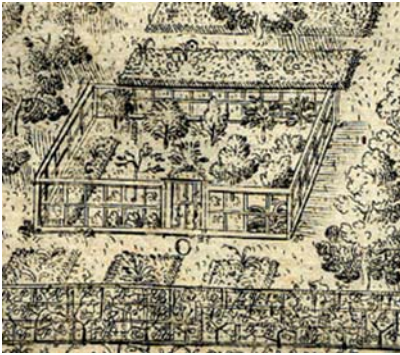
⁶⁶ Szczegółowy opis wszystkich elementów składających się na ogród zawarto w: M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit., s. 113–137, 164–170.

⁶⁷ Ibidem, s. 167–170.

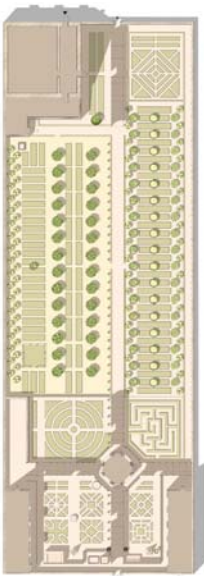
⁶⁸ Ibidem, s. 117.

⁶⁹ P. Crescentyn, op. cit.

⁷⁰ Podobne rozwiązanie zostało zrealizowane w ogrodzie botanicznym urządzonym po 1590 r. przy uniwersytecie w Lejdzie. Być może dopiero po 1593 r., kiedy do Lejdy przybył, aby objąć posadę prefekta, słynny botanik Carolus Clusius.

Il. 5. *Sepimentum* w: a) ogrodzie Laurentiusa Scholza, fragment ryc. G. Hayera. *Horti Scholziani Chalcographica Delineatio* [...], Vratisl[aviae] 1598, BUWr OSD, sygn. 011185 i b) ogrodzie botanicznym w Lejdzie, fragment ryc. W. Swanenburgha według rys. J.C. Woudanusa, 1610, https://en.wikipedia.org/wiki/Hortus_Botanicus_Leiden#/media/File:Hortus_botanicus_leiden.gif [dostęp: 10.10.2023]

Il. 6. Ogród Laurentiusa Scholza, rekonstrukcja planu. Oprac. M. Jagiełło, K. Lontkowska, K. Pietras, [w:] M. Jagiełło, W. Brzezowski, *Ogrody na Śląsku, Cz. 1. Od średniowiecza do końca XVII w.*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2013, s. 167

Il. 7. Ogród Laurentiusa Scholza, widok aksonometryczny. Oprac. M. Jagiełło, K. Lontkowska, K. Pietras [w:] M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit., s. 168

dzie Woyssela – figowców, drzew oliwnych oraz cytrusów⁷¹. Zaskakuje zwłaszcza nieobecność tych ostatnich, stanowiących przedmiot dumy właścicieli wielu innych niemieckich ogrodów. Nie znajduje także potwierdzenia sugestii o istnieniu w ogrodzie oddzielnej cieplarni. Można się jedynie domyślać, że nieodporne na mróz rośliny przenoszono przed zimą – zgodnie z ówczesną praktyką – do któregoś z budynków zajmujących narożniki ogrodu po stronie zachodniej, latem zaś ustawiano je w ogrodzie w ozdobnych donicach⁷².

Dodajmy na koniec prezentacji postaci Scholza, iż co prawda nie prowadził on własnych badań, to jednak znakomicie przysłużył się nauce. Przez całe swoje życie zbierał rękopisy i korespondencję znanych i zasłużonych lekarzy włoskich i śląskich XVI w., a następnie redagował je w celu publikacji. W 1589 r. wydał także antologię wybranych fragmentów dzieł lekarzy greckich, arabskich i współczesnych. Scholz opracował i opublikował również dwie rozprawy swojego profesora, filozofa i doktora Uniwersytetu w Padwie, Hieronima Capivacciusa. W 1595 r. ukazał się także dzięki niemu wybór listów, notatek medycznych i porad Johanna Crato von Craffttheima. Na uwagę zasługuje również opracowany i wydany drukiem przez Scholza unikatowy materiał źródłowy na temat historii medycyny epoki renesansu na Śląsku, ukazujący ponadto kulturę humanistyczną ówczesnego środowiska lekarskiego⁷³. Zbiory te pozwalają na wgląd w życie naukowe środowisk medycznych w Niemczech i poza nimi w drugiej połowie XVI w.

Rośliny w ogrodzie Laurentiusa Scholza

Jak już wcześniej napisano, dla ogrodu Scholza wykonano dwa katalogi. Pierwszy, wydany jeszcze w 1587 r. i zawierający około 240 nazw roślin⁷⁴, zaginął w XIX w. Drugi opublikowany w 1594 r. liczy 340 pozycji⁷⁵. Listę poprzedza dedykacja dla wspomnianego już niemieckiego lekarza i prefekta ogrodu botanicznego w Padwie, Melchiora Guilandinusa (znanego także pod jego niemieckim nazwiskiem jako Melchior Wieland)⁷⁶.

---

⁷¹ M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit., s. 252–253.

⁷² Na rycinie Hayera widzimy w nich kwiaty o wiotkich łodygach (być może tulipany lub goździki), podtrzymywane specjalnymi konstrukcjami.

⁷³ Informacje te podał Cohn w encyklopedycznej notce o Scholzu. F. Cohn, *Scholz von Rosenau...*, op. cit., s. 230. Tamże tytuły wspomnianych publikacji.

⁷⁴ L. Scholz, *Laurentii Scholzii MD Hortus*, op. cit.

⁷⁵ L. Scholz, *Catalogus arborum*, op. cit.

⁷⁶ Th. Schube, *Schlesiens Kulturpflanzen*, op. cit.

Il. 8. Karta tytułowa i pierwsza strona *Catalogus arborum, fruticum et plantarum, tam indigenarum quam exoticarum, horti medici Laurentii Scholzii medici Vratisl., Vratislaviae [Baumann] 1594*, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10166779?page=15> [dostęp: 20.10.2023]

Z 340 roślin, ujętych alfabetycznie według nomenklatury botanicznej przyjętej pod koniec XVI w., uzupełnionej przez Scholza komentarzami dotyczącymi np. koloru kwiatów, po przełożeniu ich na nazwy dzisiaj przyjęte, czego – przypomnijmy – dokonał Theodor Schube, można doliczyć się około 226 gatunków⁷⁷. Trudność, na jaką napotkał niemiecki botanik, ustalając nazwy poszczególnych roślin, tak scharakteryzowała Alicja Zemanek, pisząc: „Badacze roślin czasów Odrodzenia nazywani *zielnikarzami* borykali się z wieloma trudnościami, brakowało bowiem jednolitego nazewnictwa gatunków, nie było też zunifikowanych metod morfologicznego opisu. W tej *botanicznej wieży Babel*, [...] prawie każdy autor stosował własne nazwy roślin”⁷⁸.

Dzięki pracy Schubego możemy dziś stwierdzić, iż obszerną część listy roślin stanowią kwiaty, a pośród nich 14 gatunków tulipanów, 12 maków, 2 fiołków, 4 narcyzów, 5 gatunków malw, 9 irysów, 5 lili, 2 mietrzyków, 5 ostrożeńców, 6 orlików, 6 chabrów, 3 gatunki aksami-

⁷⁷ Ibidem, s. 62. Pełen katalog Scholza, zawierający 340 pozycji i opatrzone zarówno aktualnymi nazwami łacińskimi, jak i ilustracjami zamieszczono w monografii M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit., s. 252–276.

⁷⁸ A. Zemanek, *Z problematyki najstarszych...*, op. cit., s. 1.

tek, 4 naparstnic, 2 szachownic, 5 firletek, 2 peonii, 3 gatunki goździków i 9 kosaćców.

Dość skromnie, w porównaniu z ogrodem Woysseła, prezentowały się w ogrodzie Scholza rośliny wymagające przeniesienia zimą w miejsce zabezpieczające przed mrozem. Była to zapewne piwnica bądź któreś z pomieszczeń na parterze budynku mieszczącego ogrodową kuchnię. Znajdujemy wśród nich m.in.: oleander, krzew laurowy, granatowiec, hurmę kamczacką, rącznik pospolity, a także opuncję, akant, aloes, karczocha i tymian. Nie posiadał natomiast Scholz w swojej kolekcji ani cytrusów, ani figowców. Niewiele też roślo w ogrodzie słynnego lekarza drzew i wyższych krzewów. Poza okazowymi żywotnikami na liście znajdujemy jeszcze tylko: złotokap, berberys, jaśminy, ligustr, lilak pospolity, wawrzynek wilcze łyko i kalinę koralową⁷⁹.

Jak piszą autorka niniejszego artykułu oraz W. Brzezowski, „Próżno szukać, co dość zaskakujące, obfitości roślin jadalnych, które reprezentowane są wyłącznie poprzez dynie (12 gatunków), bób, groszek oraz bakłazany. W ogrodzie Scholza roślo także kilka rodzajów roślin pnących, a mianowicie: powojnik południowy, powojnik włoski, wiciokrzew pomorski, wiciokrzew przewierceń oraz kokornak. Odnótować należy także pomidory i ziemniaki. Te drugie nie pod nazwą *Solanum*, reprezentowaną w katalogu Scholza czterokrotnie, pod którą umieszczono inne gatunki tzw. psiankowatych, ale jako *Papas Hispanorum*. Pozwala to dołączyć Scholza do ekskluzywnego grona pionierów w dziedzinie wprowadzania tych roślin do europejskich ogrodów”⁸⁰.

Il. 9. Ilustrowane zestawienie części roślin zawartych w katalogu Scholza, [w:] M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit., s. 272

⁷⁹ M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit., s. 252–276.

⁸⁰ Zemanek pierwszeństwo w tym względzie przypisuje flamandzkiemu uczonemu Charlesowi de L'Écluse (Clusiusowi) (1526–1609) – dyrektorowi cesarskiego ogrodu w Wiedniu (1573–1588) oraz Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu w Lejdzie (1593–1598). Zasłynął jako pionier uprawy w Europie m.in. pomidora, ziemniaka (od 1588 r.)

Statystyczne zestawienie dotyczące pochodzenia roślin uprawianych w ogrodzie Scholza podał Schube, pisząc:

[...] w ogrodzie Scholza oprócz 187 gatunków egzotycznych występowało aż 59 gatunków, których przedstawiciele najprawdopodobniej rosły tu dziko, ale w tamtym czasie nie uważano ich za egzotyczne ze względu na rzadkość i oddalenie ich występowania [...], 73 pochodzą ze śródziemnomorskiej części Europy i, o ile można wywnioskować z ich ogólnego rozmieszczenia [...], około 39 ze wschodniej i 34 z zachodniej części tego obszaru... Stosunkowo dużą liczbę tych ostatnich można wytłumaczyć wpływem Uniwersytetu w Montpellier i podróży Clusiusa. W każdym razie uważa się, iż wprowadzenie 14 gatunków kwiatów pochodzi głównie z regionu niemieckiego, ale być może trafiło do ogrodów Śląska z regionów bardziej wschodnich⁸¹.

Schube wskazał też dla wielu roślin bardziej precyzyjne kierunki pochodzenia, pisząc o „14 gatunkach flory panońskiej” i zwracając uwagę w dalszej części swojego opracowania na fakt, iż:

Niektóre gatunki uznane powyżej za pochodzące z niemieckiego regionu, mogły przedostać się do ogrodów Śląska również z terenów wschodnich. Spośród kontynentów pozaeuropejskich Afryka i wyspy atlantyckie dostarczyły tylko 3 gatunki (psianka nibypieprzowa, arbuz, bertram lekarski), udział Ameryki wynosi 18 (być może 20) gatunków (m.in. żywotnik zachodni, kukurydza, agawa amerykańska, paciorecznik indyjski, dziwaczek jalapa, nasturcja, ketmia szczawiowa, opuncja figowa, dynia, słonecznik, `aksamitka, pomidor, ziemniak oraz tytoń [*Nicotiana Tabacum* i *N. rustica*]), 32 pochodzą z Azji (w tym: liliowiec żółty, korona cesarska, tulipan, hiacynt, szafirek, szpinak, amarantus [*Amarantus caudatus* i *A. tricolor*], kardosperum zielone, balsamina, ketmia południowa, jaśmin lekarski, wilec bluszczowy, ogórecznik, dzwonki irlandzkie, bazylia, bielun dziewcierzawa, balsaminka/przepękła pospolita, kozłek lekarski i chryzantema balsamita); część gatunków europejsko-śródziemnomorskich mogła przybyć do nas także z Azji!, większość z nich z jego południowej lub południowo-zachodniej części: Wydaje się, że tylko nieliczne z nich przedostały się w ciągu średniowiecza do ogrodów europejskich, zmieniając roślinność kulturową Śląska i w ogóle Europy Środkowej⁸².

---

oraz cebulowych roślin ozdobnych, zwłaszcza tulipana. A. Zemanek, *O symbiozie nauki i sztuki w czasach renesansu – kolekcja obrazów roślin ze zbioru „Libri picturati A. 18–30, „Prace Komisji Historii Nauki” 2009, t. IX, s. 2; M. Jagiełło, W. Brzezowski, op. cit., s. 253.*

⁸¹ Th. Schube, *Schlesiens Kulturpflanzen*, op. cit., s. 62–63.

⁸² Ibidem.

Powyższe wyliczenie wymaga komentarza. Nie grupuje ono roślin w zależności od przeznaczenia. Z punktu widzenia rozważań podjętych w niniejszym artykule ważna wydaje się konstatacja o braku wskazania roślin, które mogły być wykorzystywane w praktyce leczniczej Scholza. Dla ustalenia tej grupy postanowiono odwołać się do doświadczeń wrocławskiego medyka, wynikających ze studiów na uniwersytetach włoskich, głównie w Padwie, i udokumentowanej znajomości tamtejszego ogrodu botanicznego. Pomocne okazały się także ówczesne zielniki, o których będzie mowa w dalszej części artykułu⁸³.

Ogród botaniczny w Padwie

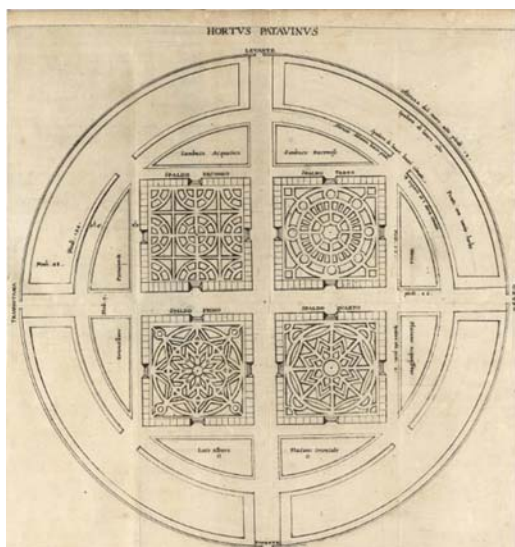
Hortus botanicus w Padwie został utworzony w 1545 r. jako miejsce edukacji dla studentów fakultetu medycznego oraz badań nad właściwościami rozmaitych roślin, w tym egzotycznych. Jego plan oparto na kole, symbolizującym makrokosmos, a także mityczny ogród Venus, przedstawiony na kartach opublikowanego w 1499 r. dzieła pt. *Hypnoterotomachia Poliphili*, i otoczonym wysokim murem, a następnie podzielonym wewnątrz na cztery części zwane *spaldi*. Do związanych z tą liczbą, znanych nam z wirydarzy, odwołań rajskich dołączono kolejne symboliczne odniesienia, za którymi kryły się: cztery arystotelesowskie elementy (ziemia, ogień, woda i powietrze), cztery właściwości lecznicze zidentyfikowane w roślinach przez Galena (suchość, wilgotność, gorąco i zimno), cztery strony świata, cztery pory roku oraz cztery kontynenty, w tym świeżo właśnie odkryta Ameryka⁸⁴. Owe *spaldi* zostały podzielone na dekoracyjnie potraktowane, geometrycznie wykreślone pola, dla każdej części rozplanowane według odmiennego wzoru. Dodać w tym miejscu należy, że był to jedyny ogród botaniczny tak skomplikowany, wręcz wyrafinowany w planie i jednocześnie tak nasycony symbolicznie. Geometryczne, dekoracyjne, choć znacznie skromniej potraktowane podziały odnajdziemy co prawda w planach ogrodu w Pizie oraz Jenie, jednak znaczna ich część (Leyda, Oxford, Heidelberg) operowała praktyczną organizacją układu całości, polegającą na podziale terenu ogrodu na podłużne grzędy.

Ze względu na kłopoty z identyfikacją gatunkową nazw roślin zawartych w pochodzących z 2. połowy XVI i początku następnego stulecia spisach oraz szkicach (co zostanie za chwilę omówione) przedstawiających *spaldi* przez różnych badaczy podawana jest różna liczba

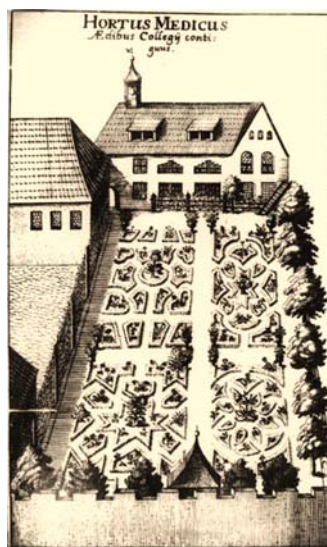
---

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ A. Ubrizsy Savoia, op. cit., s. 173. Tam dalsza literatura na ten temat.

Il. 10. Rytowany plan ogrodu botanicznego w Padwie, za: G. Porro, *L'Horto dei semplici di Padova*, Venezia 1591, <https://fc.cab.unipd.it/fedora/objects/o:415920/methods/bdef:Book/view?language=en#page/36/mode/thumb> [dostęp: 10.10.2023]

Il. 11. Ogród medyczny w Jenie, drugi po Lipsku najstarszy tego typu obiekt w Niemczech (założony w 1580 r.), rozbudowywany i modernizowany w latach 1630–1631 <https://www.botanischergarten.uni-jena.de/garten-geschichte> [dostęp: 10.10.2023]

uprawianych w nim roślin. Sprawę komplikuje fakt, iż niektóre z tych dokumentów uwzględniają także uprawy zlokalizowane poza murem ograniczającym jądro ogrodu⁸⁵.

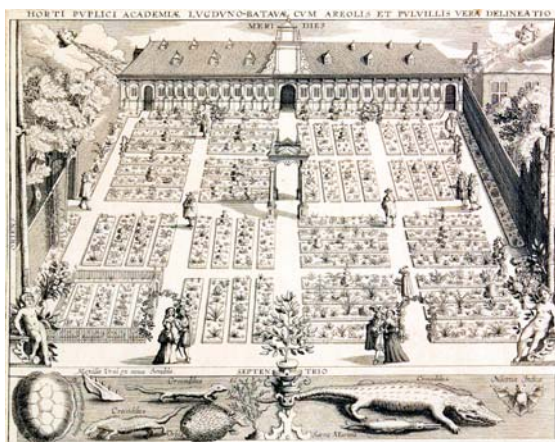
Analiza zachowanych planów oraz spisów roślin wskazuje ponadto, że przy obsadzaniu padewskich *spaldi* brano pod uwagę estetyczne i kompozycyjne właściwości roślin, co zdradza powtarzanie się niektórych z nich i umieszczanie w eksponowanych miejscach. Uprawianie tych samych gatunków w różnych miejscach ogrodu umożliwiało też lepszy do nich dostęp studentom w tym samym czasie. Ciekawostką jest, że wiele z nich umieszczano w zagłębionych w ziemi donicach, co umożliwiało zmiany w aranżacji ogrodu.

Założenie to było Scholzowi, jako studentowi padewskiego fakultetu medycznego, bardzo dobrze, wręcz szczegółowo znane. Dowodzi tego jego własnoręczny szkic piórkiem wszystkich czterech *spaldi*,

⁸⁵ Ibidem, s. 175 i nn.

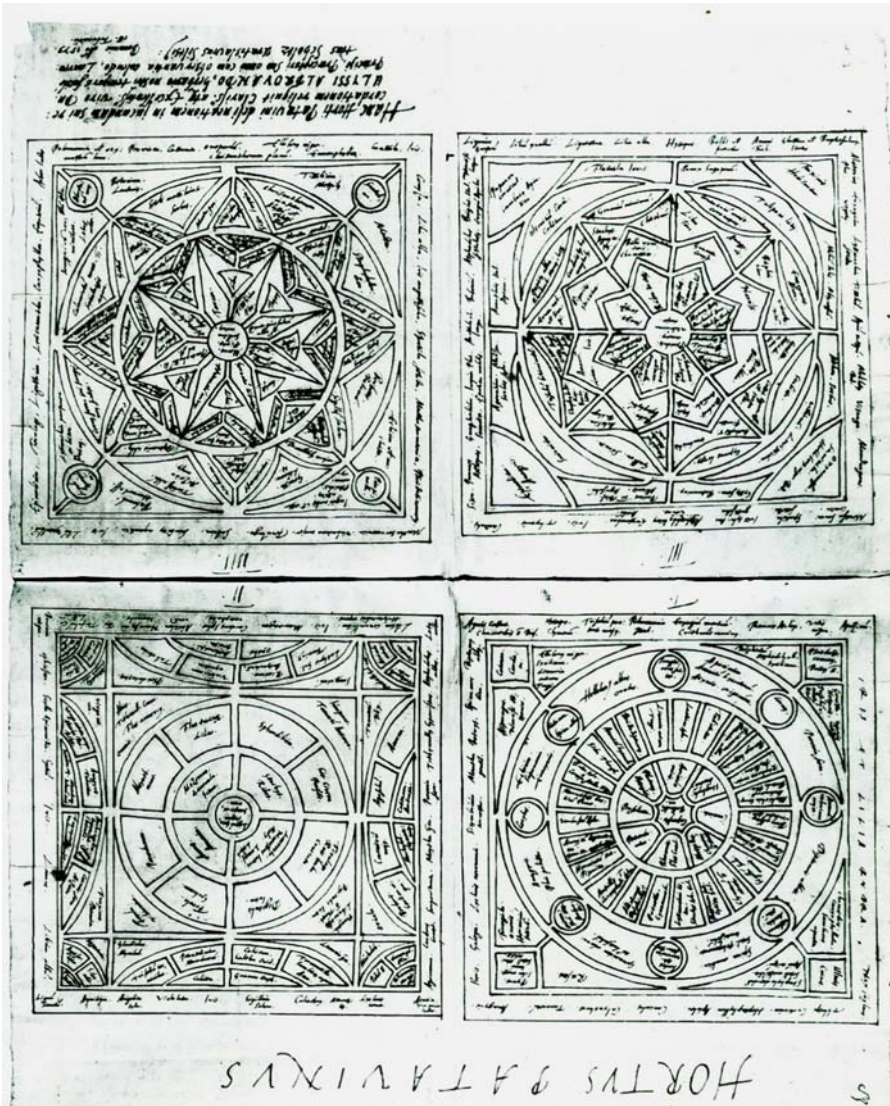
Il. 12. Plan trzeciej lokalizacji Ogrodu Botanicznego w Pizie (od 1591), opublikowany w Katalogu Plantarum Horti Pisani z 1723 r. przez Michelangelo Tilli, https://it.wikipedia.org/wiki/Orto_botanico_di_Pisa#/media/File:Pianta_del_giardino_dei_semplici.jpg [dostęp: 10.10.2023]

Il. 13. Ogród botaniczny w Lejdzie, założony w 1590 r. Ryc. W. Swanenburgha według rys. J.C. Woudanusa, 1610, https://en.wikipedia.org/wiki/Hortus_Botanicus_Leiden#/media/File:Hortus_botanicus_leiden.gif [dostęp: 15.10.2023]

wykonany w 1579 r., a więc w czasie podróży do Włoch⁸⁶. Rysunek ten, przechowywany obecnie w Biblioteca Universitaria di Bologna, pokazuje bardzo szczegółowo podziały geometryczne *spaldi* na mniejsze pola o zróżnicowanych kształtach oraz przypisane do nich nazwy uprawianych w tym miejscu roślin. Z zamieszczonej pod rysunkiem inskrypcji wynika, że rysunek ten Scholz wykonał 18 lutego 1579 r., dedykując go włoskiemu humaniście, lekarzowi i przyrodnikowi, wykładowcy botaniki medycznej na Uniwersytecie w Bolonii i założycielowi tamtejszego ogrodu botanicznego w roku 1568 oraz jego dyrektorowi w czasach, kiedy Scholz studiował w Bolonii, Ulissesowi

⁸⁶ Ubrizsy Savoia błędnie podaje informację, że uczynił to jeszcze jako student padewskiego uniwersytetu. Określa go też jako „Prussian” z pochodzenia. Ibidem, s. 182–183.

Il. 14. Rysunek L. Scholza z oznaczeniem wszystkich spaldi ogrodu botanicznego w Padwie i rosnących tam roślin, 1579; zbiory Università di Bologna (z prawej). Za: A. Ubrizsy Savoia, *The botanical garden in Padua in Guilandino's day*, [w:] A. Minelli (red.), *The Botanical Garden of Padua 1545–1995*, Venice 1995, s. 178

Aldrovandiemu (1522–1605)⁸⁷. W opublikowanej w 1995 r. monografii poświęconej historii ogrodu botanicznego w Padwie odnajdziemy zarówno reprodukcję szkicu wykonanego przez Scholza, jak i interpretację zawartych w nim nazw, zgodną ze współczesną klasyfikacją⁸⁸. Wynika z niej, że w 1579 r., kiedy prefektem ogrodu był – wspomniany już wcześniej w kontekście inspiracji dla zainteresowań botanicznych Scholza – Melchior Guilandamus, w ogrodzie padewskim uprawiano ok. 553 gatunków roślin (tyle nazw zostało wpisanych przez Scholza do planu ogrodu)⁸⁹.

Zagadnienie leczniczych właściwości roślin uprawianych w ogrodzie Scholza

W świetle tego, co powyżej napisano, dotychczasowy, powtarzany wielokrotnie podział roślin uprawianych w ogrodzie Scholza na dwie zasadnicze grupy: ozdobne (w tym kolekcjonerskie) i lecznicze (oraz jadalne), będący jednocześnie konsekwencją przyjętego w literaturze podziału wrocławskiego założenia na dwie części, wymaga – jak się wydaje – weryfikacji. W jej przeprowadzeniu pomocne będą analizy porównawcze przeprowadzone w oparciu o materiały źródłowe, a mianowicie katalog roślin uprawianych w ogrodzie botanicznym w Padwie oraz opracowania z epoki, w tym zielniki oraz inne dzieła botaniczne.

W zestawieniu roślin rosnących w ogrodzie botanicznym w Padwie, sporządzonym przez Scholza w 1579 r., odnajdziemy znaczną część roślin rosnących we Wrocławiu. Ich porównanie potwierdza zgodność w przypadku 82 gatunków, to znaczy blisko 40% z ogółu uprawianych przez Scholza.

W analizach porównawczych sięgnięto także po dzieło z epoki mające rodowód śląski, opracowane przez Caspara Schwenkfelda (1563–1609), w uznaniu zasług zwanego Śląskim Pliniuszem, który

---

⁸⁷ Podobna dedykacja zamieszczona została pod rysunkiem pojedynczego *spaldi*, wykonany w 1571 r. przez Huga Blotiusa. A. Ubrizy Savoia, op. cit., s. 174. Dodajmy, że Aldrovandi zasłynął m.in. jednym z najbardziej spektakularnych gabinetów osobliwości, obejmującym około 7000 okazów, oraz zielnikiem zawierającym 4760 suszonych roślin umieszczonych na 4117 arkuszach w 16 tomach, przechowywanym obecnie na Uniwersytecie w Bolonii. P. Oszejka, Z. Bela, *Ulisses Aldrovandi, jego kolekcja przyrodnicza oraz związki z polskimi uczonymi (Część 1)*, „Opuscula Musealia” 2013, nr 21, s. 169–179.

⁸⁸ A. Ubrizy Savoia, op. cit., s. 178, 187–195.

⁸⁹ Wyliczonych na podstawie opracowania niemieckiego lekarza Johanna Geорга Schenka: J.G. Schenk, *In Horto Patavino sub Guilandini Praefectura caepurica Anni 1581*.

urodzeniem i latami praktyki lekarskiej związany był z Gryfowem Śląskim. Przed jej rozpoczęciem studiował Schwenckfeld najpierw nauki humanistyczne w Lipsku, a następnie medycynę w Bazylei pod opieką dziekana wydziału medycznego tamtejszego uniwersytetu, a zarazem wybitnego botanika Caspara Bauhina. Wyniki swoich badań opublikował w 1600 r. w dziele *Stirpium Silesiae...*, w którym obok 766 gatunków dziko rosnących na Śląsku wymienił 592 gatunki roślin uprawianych na polach i w ogrodach⁹⁰. Co znamienne, na „liście autorów, których prace są wymienione w tej pracy” zostało ujęte także nazwisko Laurentiusa Scholza⁹¹. Dodajmy, że dzięki pracy Schwenckfelda Śląsk uchodził w owym czasie za najlepiej zbadany przyrodniczo region w Europie.

Przyjęty przez Schenckfelda system prezentacji poszczególnych gatunków obejmował nie tylko syntetyczny opis morfologiczny, ale także informacje dotyczące roślin wówczas uważanych za lecznicze, połączone z prezentacją ich właściwości i wyliczeniem schorzeń, dla których mogły stanowić remedium. I tak dla przykładu, na temat *Ab-sinthium ponticum* (nr 1 na liście Scholza), czyli bylicy pontyjskiej, dowiadujemy się m.in., że „kwitnie jesienią”, „jest gorzka”, a „Odwar z delikatnych liści jest bardzo przydatny w przypadku chłodniejszych schorzeń żołądka, przekrwienia wątroby, hysterii, obrzęków i kacheksji”⁹². Przytoczmy także fragment dotyczący *Bryinii alba* (pozycja w katalogu Scholza numer 56), czyli przestępu białego, brzmiący: „Kwitnie latem [...] Korzeń powinien być umiarkowanie ciepły i częściowo wysuszony. Oczyszcza żółć i złośliwe humory, odciąga krew, oczyszcza mózg, uwalnia klatkę piersiową i nerwy od plwociny i zgniłych odchodów. Otwiera wnętrzości. Jest przydatny w przypadku zdziwienia, zawrotów głowy i paraliżu”, i dalej „koryguje defekty skóry twarzy, rozpuszcza ropnie, usuwa strupy i regeneruje je”⁹³. Zestawienie zawarte w pracy Schwenckfelda, obejmujące jedynie rośliny opisane przez niego jako lecznicze, wykazuje na zbieżność z katalogiem Scholza w przypadku co najmniej 60 gatunków.

Jak już zauważono, wykaz Schwenckfelda objął szeroką grupę roślin, nie tylko ziół. Na tych ostatnich skupił się absolwent Uniwersytetu w Padwie – Marcin z Urzędowa (ok. 1500–1573) – polski botanik, zielarz, lekarz i ksiądz. W latach 1543–1553 opracował on ilustrowane dzieło obejmujące zagadnienia z zakresu botaniki i medycyny pt. *Her-*

⁹⁰ C. Schwenckfeld, op. cit., s. 48.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, s. 6.

⁹³ Ibidem, s. 33.

barz Polski to jest o przyrodzeniu ziół i drzew rozmaitych i inszych rzeczy do lekarstw należących księgi dwoje, wydane dopiero 1595 r. w Krakowie. Autor omówił w niej rośliny lecznicze zielne i drzewiaste, zaprezentowane w porządku alfabetycznym. Dołączył do nich krótkie dla nich opisy, głównie w oparciu o wegetatywne cechy morfologiczne, podając często także okres ich kwitnienia, miejsce występowania oraz zastosowanie. Część prezentacji została uzupełniona rycinami z przedstawieniami roślin. Porównanie katalogu Scholza oraz Herbarza Marcina z Urzędowa dostarcza informacji o 93 roślinach leczniczych uprawianych we wrocławskim ogrodzie. Poza obecnie uznawanymi za uzdrawiające odnajdziemy pośród nich także wskazania nieoczywiste, takie jak: dynia zwyczajna, bób, mieczyk pospolity i kukurydza zwyczajna.

Sięgnięto również, do bardzo wszechstronnie opracowanego *Zielnika...* autorstwa Szymona Syreniusza⁹⁴, wykształconego m.in. na Uniwersytecie w Padwie lekarza (studia w latach 1573–1577⁹⁵). Poza opisami morfologicznymi poszczególnych gatunków i prezentacją ich właściwości leczniczych autor opracował także bardzo szczegółowo katalog przypadłości, które można nimi uzdrawiać, a także rodzajów sporządzanych z nich lekarstw (maści, syropów, plastrów, nalewek, destylatów, soli i „prochów”). Całość wieńczą indeksy z nazwami roślin, zredagowane po łacinie, polsku i niemiecku. Zestawienie katalogu Scholza z zawartością *Zielnika...* pozwoliło na stworzenie wspólnej listy obejmującej 152 gatunki oraz na kolejne, znaczące wzbogacenie listy roślin leczniczych we wrocławskim ogrodzie.

Ze względu na pojawiające się kilkakrotnie w katalogu Scholza, dodawanego do nazwy gatunkowej, nazwiska włoskiego lekarza i botanika Pietra Andrei Mattiolo, postanowiono przyjrzeć się bliżej jego *De plantis omnibus*⁹⁶, dziełu opublikowanemu w 1571 r. w Wenecji. Odniesienia w katalogu świadczą o tym, że było ono Scholzowi znane. Potwierdza to dodatkowo porównanie zawartości katalogu z opracowaniem Mathiolego, które wykazuje zbieżność w 164 przypadkach, co pozwala do grupy roślin leczniczych w ogrodzie Scholza dołączyć tak-

---

⁹⁴ Sz. Syreniusz, op. cit. Autor zadedykował swoje *Dzieło Lekarzom, Aptekarzom, Cyrulikom, Barbirzom, Roztrucharzom, końskiem lekarzom, Mastalerzom Ogrodnikom Kuchmistrzom, kucharzom, Synkarzom, Gospodarzom, Mamkom, Paniom Pannom i tym wszystkim którzy sie kochaia i obieruia w lekarstwach pilnie zebrane a porsądnie zpisane przez D. SIMONA SYRENNIVSA.*

⁹⁵ Przypomnijmy, że Scholz odbywał swoje studia medyczne m.in. w Padwie w latach 1572–1578, a więc w tym samym czasie i pod opieką tego samego nauczyciela botaniki – Mellchiore Guilandino.

⁹⁶ P.A. Mattioli, op. cit.

że: miłka wiosennego, szarłat ogrodowy, paciorecznik indyjski, hurmię kaukaską, kardiosperm, cebulicę dwulistną, szafirek żółty, jaśmin lekarski, jaśmin żółty, złoć żółta, wiciokrzew przewierceń, wiciokrzew pomorski, wykę, groszek leśny, sorgo japońskie, bieluń dziedzierzawę, tulipana ogrodowego, wielosił błękitny oraz lak pachnący.

Podsumowanie powyższych zestawień pozwala na stwierdzenie, iż ok. 209 gatunków roślin (z ogólnej liczby określonej przez Schubego na 226) uprawianych w ogrodzie Scholza mogło mieć znaczenie lecznicze. W grupie tej znalazły się gatunki klasyfikowane w dotychczasowej literaturze w kontekście wrocławskiego założenia jedynie jako ozdobne (jak: goździk ogrodowy, tulipan, ostróżeczka ogrodowa, rozchodnik biały, powojnik południowy, mieczyk pospolity, hiacynt wschodni, różne gatunki kosaćców, bez pospolity, lilia biała, różne gatunki firletek i malw, lilia złotogłów, różne gatunki narcyzów, nasturcja) lub jadalne (ciecierzyca pospolita, groszek zwyczajny, dynia zwyczajna, bób, kukurydza zwyczajna). Jest też pośród nich grupa egzotów, a przy tym roślin wieloletnich, które nie podlegały aklimatyzacji, m.in.: opuncja figowa, oleander, cyklamen.

Wyjaśnienie roli pozostałych 17 wymagało sięgnięcia po informacje zawarte w opracowaniach współczesnych, ale odnoszących się do historii. Uzyskano w ten sposób potwierdzenie wykorzystywania leczniczych właściwości m.in. psianki słodgórz⁹⁷, żywotnika zachodniego⁹⁸, granatowca⁹⁹, dziwaczka peruwiańskiego mającego zastosowanie w tradycyjnej medycynie na terenie Ameryki Środkowej i Południowej¹⁰⁰, psianki czarnej w medycynie Azji Południowo-Wschodniej¹⁰¹, aksamitki rozpierzchłej używanej w tradycyjnym leczeniu na terenie tzw. Starego Świata co najmniej od XVI w.¹⁰² oraz aksamitki wzniesionej stosowanej przez narody Ameryki już w czasach preko-

⁹⁷ https://de.wikipedia.org/wiki/Bitters%C3%BC%C3%9Fer_Nachtschatten [dostęp: 14.12.2023].

⁹⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Thuja_occidentalis [dostęp: 14.12.2023].

⁹⁹ D. Bhowmik i in., *Medicinal Uses Of Punica Granatum And Its Health Benefits*, "Pharmacognosy" 2013, Vol. 1, Iss. 5, <https://www.phytojournal.com/vol1Issue5/6.html> [dostęp: 14.12.2023].

¹⁰⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Mirabilis_jalapa [dostęp: 14.12.2023].

¹⁰¹ I. Chen et al., *Solanum nigrum Linn.: An Insight into Current Research on Traditional Uses, Phytochemistry, and Pharmacology*, "Frontiers in Pharmacol.", 16 August 2022, Vol. 13, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fphar.2022.918071/full> [dostęp: 14.12.2023].

¹⁰² I. Czchikwizwili, *Constituents of French Marigold (Tagetes patula L.) Flowers Protect Jurkat T-Cells against Oxidative Stress*, "Oxid Med Cell Longev." 2016, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4940552/> [dostęp: 14.12.2023].

lumbijskich¹⁰³, następnie róży rdzawej docenianej w krajach występowania w kontekście dermatologicznym¹⁰⁴, mietelnika żaguli i goździka pysznego – cenionych w tradycyjnej medycynie chińskiej oraz japońskiej¹⁰⁵.

Leczniczych właściwości nie wykazano jedynie dla: goździka brodatego, korony cesarskiej, szachownicy, bodziszka żałobnego, liłii bulwkowatej, karczochów, których właściwości lecznicze odkryto współcześnie, choć były popularne w Europie od XV w.¹⁰⁶, oraz ziemniaków, które opisywano w herbariach z epoki jako roślinę jadalną (bulwy) i trującą (owoce)¹⁰⁷. Uwagę zwraca opis Bauhina, który pośród pierwszych hodowców ziemniaków w Europie wymienił Laurentiusa Scholza.

Podsumowanie

Powyższe analizy upoważniają do kilku wniosków. Wynika z nich, że podział formalny nie przełożył się na operowanie w ogrodzie Scholza dwiema zasadniczymi grupami roślin (ozdobne + egzotyczne – medyczne + jadalne), bowiem niemal wszystkie (także te z dzisiejszego punktu widzenia niekojarzące się z ziołami) – z wyjątkiem siedmiu – gatunki roślin uprawianych w ogrodzie Scholza miały właściwości lecznicze. Również te posadzone w sposób, w którym dominujące wydawać się mogły aspekty estetyczne. Potwierdzają to zarówno wybrane do takich analiz traktaty botaniczne oraz zielniki z epoki, jak i późniejsze badania dotyczące zastosowania różnych roślin w medycynie naturalnej, m.in. w odniesieniu do praktyk leczniczych kultur pozaeuropejskich i tamtejszych farmakopei. To drugie o tyle ważne, iż ponad połowę gatunków roślin (ok. 187) z ogrodu Scholza należy uznać za – w owym czasie – egzotyczne. Właściciel wrocławskiego założenia miał okazję zapoznać się z nimi m.in. podczas swoich studiów na Uniwersytecie w Padwie. Potwierdza to jego własnoręczny rysunek dokumentujący zarówno rozplanowanie padewskiego ogrodu, jak

¹⁰³ https://en.wikipedia.org/wiki/Tagetes_erecta [dostęp: 14.12.2023].

¹⁰⁴ https://es.wikipedia.org/wiki/Rosa_eglanteria [dostęp: 14.12.2023].

¹⁰⁵ Ch. Hyun-Dong Cho et al., *Kochia scoparia seed extract suppresses VEGF-induced angiogenesis via modulating VEGF receptor 2 and PI3K/AKT/mTOR pathways*, "Pharmaceutical Biology" 2019, Vol. 57, Iss. 1, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13880209.2019.1672753?scroll=top&needAccess=true> [dostęp: 14.12.2023]; https://en.wikipedia.org/wiki/Dianthus_superbus [dostęp: 14.12.2023].

¹⁰⁶ https://it.wikipedia.org/wiki/Cynara_cardunculus_scolymus [dostęp: 14.12.2023].

¹⁰⁷ C. Bauhinus, *Phytopinax, seu, Enumeratio plantarum ab herbariis nostro seculo descriptarum: cum earum differentiis*, Basileae 1597, s. 301–302.

i zestaw uprawianych w nim roślin, oraz zbieżność w 85 przypadkach, nie tylko gatunkowa, ale także w przyjętych nazwach.

Z ogrodem w Padwie łączy ogród Scholza także pomysł na wyrafinowany plan, polegający na podziale mniejszej z partii ogrodu, wyznaczonej przez kwadrat, na cztery części rozdzielone zacienionymi alejkami, a przez to nawiązanie do kryjącej się za tą czwórką symboliki. Przypominały one padewskie *spaldi*, choć nadano im odmienne, mniej skomplikowane podziały wewnętrzne. Pozostała część ogrodu operowała praktyczną organizacją opartą na prostokątnych grzędach, podobnie jak w Leydzie, z którą dodatkowo łączy ogród Scholza wydzielony ogródek nazwany *sepimentum*.

Inspiracje Padwą czytelne są także w przygotowanych dla ogrodu wrocławskiego prawach obowiązujących w ogrodzie, tzw. *leges hortenses*, zredagowanych przez lekarza i poetę, wrocławianina Valensa Acidalusa¹⁰⁸, w których czytamy m.in. „Uczeni niech ćwiczą umysł miłymi rozprawami: rozprawiając i pytając przeważnie o naukę i ogrodnictwo, kto może, niech uczy, kto chce, niech się uczy”¹⁰⁹.

Postrzegany do tej pory jako złożony z dwóch niemal oddzielnych części ogród okazuje się zatem w całości *hortus medicus*, w którym uroda poszczególnych roślin współgrała z ich praktycznym wykorzystaniem.

Bibliografia

- Acidalus V., *Janus quadrifrons in Hortum Laurentii Scholzii Medici Wratislaviensis*, Wratislaviae 1594.
- Bauhin C., *Prodromus Theatri Botanici*, Francofurti 1620.
- Bauhinus C., *Phytopinax, seu, Enumeratio plantarum ab herbariis nostro seculo descriptarum :cum earum differentiis*, Basileae 1597.
- Bhowmik D. et al., *Medicinal Uses Of Punica Granatum And Its Health Benefits*, “Pharmacognosy” 2013, Vol. 1, Iss. 5, <https://www.phytojournal.com/vol1Issue5/6.html>.
- Bock H., *Kreutterbuch*, Strasburg 1572.
- Calagius A., *Hortus Doct. Laurentii Scholzii medici et philosophi Quem ille colit Vratislaviae, situm intra ipsa civitatis moenia celebratus carmine [...]*, Vratislaviae 1592.

¹⁰⁸ V. Acidalus, *Janus quadrifrons in Hortum Laurentii Scholzii Medici Wratislaviensis*, Wratislaviae 1594.

¹⁰⁹ Tłumaczenie Jana Przytułskiego „Praw obowiązujących w ogrodzie” oraz „Praw obowiązujących w biesiadnym towarzystwie” (*leges convivales*) zawarł w aneksie do swojego artykułu Piotr Oszczanowski. P. Oszczanowski, op. cit., s. 126–128.

- Chen I. et al., *Solanum nigrum* Linn.: An Insight into Current Research on Traditional Uses, Phytochemistry, and Pharmacology, "Frontiers in Pharmacol.", 16 August 2022, Vol. 13, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fphar.2022.918071/full>.
- Cohn F., *Dr. Laurentius Scholtz von Rosenau, ein Arzt und Botaniker der Renaissance*, „Deutsche Rundschau” 1890, Bd. 63, s. 109–126.
- Cohn F., *Scholz von Rosenau, Laurentius*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie* (in German), Vol. 32, Duncker & Humblot, Leipzig 1891, https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Scholz_von_Rosenau,_Laurentius.
- Cordus V., Dioscorides P, Gessner C., *In Hoc Volumine Continentur Valerii Cordi Simesusij Annotationes in Pedacij Dioscoridis Anazarbei De medica materia libros V: longè aliae quàm antè hac sunt euulgatae*, Argentorati 1561.
- Crescentyn P., *O pomnożeniu y rozkrzewieniu wszelakich Pożytkow/ ksiąg Dwoienaście: Ludziom Stanu każdego/ ktorzyby się vczćiwym Gospodar[twem bawili/ wielce potrzebne a pożyteczne*, Kraków 1571.
- Czchikwiszwili I., *Constituents of French Marigold (Tagetes patula L.) Flowers Protect Jurkat T-Cells against Oxidative Stress*, "Oxid Med Cell Longev." 2016, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4940552/>.
- Dannefeld K.H., *Wittenberg Botanist during the sixteenth Century*, [w:] L.P. Buck, J.W. Zophy, *The Social History of the Reformation*, Cambridge 1972.
- Eysymontt K., *Ogród Laurentiusa Scholza we Wrocławiu i jego europejskie parantele*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1980, vol. 51, nr 1, s. 3–11.
- Fleischer M.P., *Der Garten des Laurentius Scholz*, [w:] M.P. Fleischer (red.), *Spathumanismus in Schlesien. Ausgewachliche Aufsätze*, Munchen 1984.
- Gerard J., *Catalogus arborum, fruticum ac plantarum tam indigenarum, quam exoticarum, in horto Iohannis Gerardi ciuis & chirurgi Londinensis nascentium, Ex officina Arnoldi Hatfield impensis Iohannis*, Norton 1599.
- Henschel A.W.E.Th., *Die Geschichte der Garten Breslaus in den 16 und 17 Jahrhunderte*, „Neunundzwanzigster Jahresbericht der Schlesischer Gesellschaft fur vaterlandischen Cultur”, Breslau 1851, Jg. 29, s. 137–141.
- https://de.wikipedia.org/wiki/Bitters%C3%BC%C3%9Fer_Nacht-schatten.

- https://en.wikipedia.org/wiki/Thuja_occidentalis.
https://en.wikipedia.org/wiki/Mirabilis_jalapa.
https://en.wikipedia.org/wiki/Tagetes_erecta.
https://es.wikipedia.org/wiki/Rosa_eglanteria.
https://en.wikipedia.org/wiki/Dianthus_superbus.
https://it.wikipedia.org/wiki/Cynara_cardunculus_scolymus.
Hyun-Dong Ch. et al., *Kochia scoparia seed extract suppresses VEGF-induced angiogenesis via modulating VEGF receptor 2 and PI3K/AKT/mTOR pathways*, "Pharmaceutical Biology" 2019, Vol. 57, Iss. 1, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13880209.2019.1672753?scroll=top&needAccess=true>.
Jagiełło M., Brzezowski W., *Ogrody na Śląsku. Cz. 1. Od średniowiecza do końca XVII w.*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2013.
Jakóbczyk-Gola A., *Gabinety i ogrody*, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2019.
Jankowiak L.A., *Leksykografia Andrzeja Calagiusa. Uwagi wstępne*, „Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza”, Vol. 28(48), nr 2, s. 43–44.
Kamper-Warejko J., *Kilka uwag o historii nazw ziół z poradnika Piotra Krescencjusza (1571)*, „Studia językoznawcze Uniwersytetu Szczecińskiego” 2009, t. 8, s. 71–81.
Lauterbach Ch., *Der erzählte Garten des Laurentius Scholz: bürgerliche Gartenkultur des Späthumanismus in Breslau*, „Wernersche Verlagsgesellschaft“ 2018.
Marcin z Urzędowa, *Herbarz Polski, to jest o przyrodzeniu ziół i drzew i inszych rzeczy do lekarstw należących księgi dwoje*, Kraków 1595.
Mattioli P.A., *De plantis omnibus, Venetiis* 1571.
Minelli A. (red.), *The Botanical Garden of Padua 1545–1995*, Venice 1995.
Nespiak D., *Wawrzyniec Scholz (1522–1599) twórca pierwszego ogrodu roślin lekarskich we Wrocławiu i wydawca źródeł do historii medycyny*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1977, Vol. 22, nr 3, s. 534–548.
Oszejca P., Bela Z., *Ulisses Aldrovandi, jego kolekcja przyrodnicza oraz związki z polskimi uczonymi (Część 1)*, „Opuscula Musealia” 2013, nr 21, s. 169–179.
Oszezanowski P., *Wrocławski ogród Laurentiusa Scholza St. (1552–1599) – sceneria spotkań elity intelektualnej końca XVI w.*, [w:]

- M. Hałub, A. Mańsko-Matysiak (red.), *Śląska republika uczonych*, Wrocław 2004.
- Peschel J., *Garten-Ordnung / Darinnen ordentliche warhafftige Beschreibung / wie man aus rechtem Grund der Geometria einen nützlichen Garten [...] anrichten soll*, Leipzig 1597.
- Schenk J.G., *In Horto Patavino sub Guilandini Praefectura caepurica Anni 1581*.
- Scholz L., *Catalogus arborum, fruticum et plantarum, tam indigenarum quam egzotyczne, horti medici Laurentii Scholzii medici Vratisl.*, Vratislaviae: [Baumann] 1594.
- Scholz L., *Laurentii Scholzii MD Hortus Vratislaviae situs et rarioribus plantis consitus, carmine celebratus, cum Catalogo botanico Vratislaviae*. Joh. Scharffenberga Erben 1587.
- Schube Th., *Gartenpflanzen in Schlesien im Zeitalter Ludwigs XIV. – Aus der Reihe: Wissenschaftliche Beilage zum Jahresberichte 1910/11 des Realgymnasiums am Zwinger zu Breslau*, Breslau 1910.
- Schube Th., *Schlesiens Kulturpflanzen im Zeitalter der Renaissance*, Breslau 1896.
- Schwenckfeld C., *Stirpium et fossilium Silesiae catalogus [...]*, Lipsiae 1601.
- Serlio S., *Tutte l'opere d'architettura et prospettiva, Libro IV*, Venezia 1537.
- Serres O. de, *Le théâtre d'agriculture et mésnage des champs*, Genève 1611.
- Siddiqui M.A. et al., *Paracelsus: the Hippocrates of the Renaissance*, "Journal of Medical Biography", Vol. 11, Iss. 2, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/096777200301100207?journalCode=jmba>.
- Syreniusz Sz., *Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacinskiego zowią. To iest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutkow, y mocy Zioł wszelakich Drzew, Krzewin y korzenia ich, Kwiatu, Owocow, Sokow Miasg, Zywic y korzenia do potraw zaprawowania. Tak Trunkow, Syropow, Wodek, Likworzow, Konfitor, Win rozmaitych, Prochow, Soli z zioł czynioney; Maści, Plastrow...*, Cravoviae 1613.
- Szafrańska M., *Ogrody jako kolekcja. XVI-wieczna geneza idei*, „Kronika Zamkowa” 2009, nr 1–2, s. 6–99.
- Ubrizsy Savoia A., *The botanical garden in Padua in Guilandino's day*, [w:] A. Minelli (red.), *The Botanical Garden of Padua 1545–1995*, Venice 1995.

Zemanek A., *Z problematyki najstarszych ogrodów botanicznych w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1994, nr 39/3–4, s. 3–26.

Zemanek A., *Botanika renesansu w świetle współczesnej nauki*, „Wiadomości Botaniczne” 1997, t. 41, nr 1, s. 7–19.

Zemanek A., *O symbiozie nauki i sztuki w czasach renesansu – kolekcja obrazów roślin ze zbioru „Libri picturati A. 18–30*, „Prace Komisji Historii Nauki” 2009, t. IX.